

PAPER DETAILS

TITLE: OSMANLI MAHKEMESİ: TRABZON ÖRNEGİNDE (1557-1558)

AUTHORS: Sibel KAVAKLI KUNDAKÇI

PAGES: 43-72

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/831139>

OSMANLI MAHKEMESİ: TRABZON ÖRNEĞİNDE (1557-1558)*

*Sibel KAVAKLI KUNDAKÇI***

ÖZ

Osmanlı Devleti'nin en önemli kaza merkezlerinden biri Trabzon'dur. Trabzon kazasında kurulan mahkemenin tarihi mevcut kaynaklara göre 1557 yılına kadar geriye götürülebilmektedir. Bu çalışma, 1557-1558 tarihleri için Trabzon mahkemesi özelinde XVI. yüzyıldaki bir Osmanlı mahkemesini konu almaktadır. Çalışmada mahkeme görevlisi olarak kadı ve kadının bağımsızlığı, mahkemenin aleniliği ile birlikte muhakeme katılanlar, mahkeme görevlileri, yeri, mahkemenin çalışma düzeni ile mahkeme salonu kuralları değerlendirilerek bu konular üzerinden Osmanlı mahkemesinin işleyişine açıklık getirilmeye çalışılacaktır. Yine sözü edilen yıllar içinde Trabzon mahkemesinde görülen davalar işlenerek davalar, konusuna göre sınıflandırılacaktır. Çalışmada kadının taraflar hakkında karar almasında etkili olan ispat vasıtalarından şahitlik, kefillik ve ikrar üzerinde durularak yine davalarla ilgili olarak vekillik hakkında bilgiler verilecektir.

Anahtar Sözcükler: Trabzon, Mahkeme, Kadı, Şahitlik, Kefillik, İkrar, Vekillik.

OTTOMAN COURT: IN THE CASE OF TRABZON (1557-1558)

ABSTRACT

Trabzon is one of the most important district centers in the Ottoman Empire. The history of the court established in Trabzon traces back to 1557 according to the historical documents. This study explores the activities of an Ottoman court in the 16th century between 1557-1558. The study deals with the Qadi as the judge of the court and his independence, the publicity of the court, the officers, the place, the working order and the courtroom rules to reveal the functioning of the Ottoman court. Then the cases will be evaluated to give further information about the witness, guarantor, confession and attorney, which have critical role in the decision-making processes of the Qadi at the time.

Keywords: Trabzon, Court, Qadi, Witness, Guarantor, Confession, Attorney

* Gönderim tarihi: 19.02.2019. Kabul tarihi: 18.04.2019

** Dr. Öğr. Üyesi., Kastamonu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, KASTAMONU.
skavakli@kastamonu.edu.tr ORCID: 0000-0002-8125-3549

Giriş

Yargılama faaliyetleri, bir devletin en önemli hizmetleri arasında yer almaktadır. Toplumda adalet, mahkemede gerçekleştirilen bu yargılama faaliyetleri sayesinde temin edilebilmektedir. Mahkeme hakkında ilk akla gelen, davaların görüşülüp karara bağlandığı yer olmasıdır. Adaletli bir hukuk sistemi olan Osmanlı Devleti'nde ise mahkeme, kadının davalara baktığı ve diğer görev ve sorumluluklarını yerine getirdiği makamın adıdır.

İslam'ın ilk dönemlerinde Kur'an ve sünnette mahkeme kelimesi yer almadığı için mahkeme terimi yerine onu karşılayan "*bâbü'l-kâdî*", "*meclisü'l-kâdî*" gibi kavramlar kullanılmıştır¹. İslam hukuku geleneğinin bir devamı olarak Osmanlı hukukunda da aynı durum geçerliliğini koruyarak, özellikle klasik dönem olarak adlandırılan ve Tanzimat'a kadar gelen süreçte "*meclis-i şer*", "*mahfil-i şer*" gibi kavramlar mahkeme kelimesini karşılamıştır². 1557-1558 tarihleri için Trabzon özelinde de mahkeme yerine "*meclis*" kelimesinin kullanıldığını gözlemlemek mümkündür³.

Öte yandan mahkemede davalara bakma ve hükme bağlama işini yerine getiren kadının yetki ve sorumlulukları, beledî, mülkî, malî ve askerî alanlardaki iş yükleri ile birleşince oldukça çeşitlilik kazanmaktadır. Dolayısıyla mahkeme görevlisi olan kadı; nikâh, miras taksimi, vasi tayin ve azli, vakıfların teftişi ve işlemleri, cürüm ve cinayet, reaya ile askerî sınıf arasındaki ihtilafların çözümü gibi şer'î ve hukukî işlerinin yanında çarşı ve pazarların, satılan malların kontrolü, hayvan sevkî, asker toplanması gibi beledî hizmetleri de yerine getirmekle yükümlüdür. Merkezden verilen emirler doğrultusunda bulunduğu kazanın idarî işlerini düzenlemek de kadının görev ve sorumlulukları alanına girmektedir⁴. Bu iş çeşitliliğine bağlı olarak mahkemede görülen konular da birbirinden çok farklı olabilmekte ve zenginlik gösterebilmektedir. Davalardan çeşitli konularda ikrara, şahitliğe, görevli tayinine kadar kazayı ve kaza halkını ilgilendirebilecek her türlü konu mahkemeye yansımıştır. Bunlar da şer'iyye sicilleri adı verilen defterlere kaydedilmiştir. Siciller, kadıların kendilerine gelen hüküm ve fermanları ve bunlara verilen cevapları ve gördükleri çeşitli davalara dair vermiş oldukları hükümleri kaydettikleri defterlerdir⁵. Muhtevaları ile ait oldukları kazanın idarî, askerî, sosyal ve ekonomik tarihine ışık tutmaktadırlar. Hepsinden önemlisi hukuk tarihi açısından değerleri son derece fazladır. Bu sebeple de Osmanlı mahkemesi en iyi mahkemede tutulan sicillere göre anlatılabilir⁶. En erken tarihli siciller, Bursa, Edirne, Rodoscuk ve Trabzon kazalarına aittir. Çalışmanın konusu erken dönem Osmanlı mahkemesi olması sebebiyle, Trabzon'un ilk defteri olan 1815 numaralı şer'iyye sicili çalışmanın ana kaynağını oluşturmaktadır. Defter 92 varak olup, varak sayısı az olma-

¹ Fahreddin Atar, "Mahkeme", *DİA*, C. XXVII, 2003, s. 338.

² M. Akif Aydın, "Osmanlı Devleti'nde Mahkeme", *DİA*, C. XXVII, 2003, s. 341.

³ *Trabzon Şer'iyye Sicili*, Defter No: 1815, Sayfa No: 17, Hüküm No: 3.

⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, TTK, Ankara 1988, s. 108-109.

⁵ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 109.

⁶ Ahmet Akgündüz, *Şer'iyye Sicilleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1990, s. 12-17; Fethi Gedikli, "Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şer'iyye Sicilleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3 (5), 2003, s. 190-195.

sına rağmen defterde 871 kayıt tespit edilmiştir. Bu durumda her varağa 9-10 kayıt düşmektedir. Kayıtlar, H. 962-966 yılları arasındadır. H. 962 tarihli 6, H. 963 tarihli 9, H. 964 tarihli 200, H. 965 tarihli 615, H. 967 tarihli bir kayıt vardır. Buna göre defter, H. 964-965 M. 1557-1558 tarihleri için düzenlenmiştir⁷. Bu sebeple çalışmada, 1557-1558 yılları için Trabzon mahkemesi özelinde bir Osmanlı mahkemesi anlatılmaya çalışılacaktır. Mahkemeye yansıyan konular, mahkemenin çalışma düzeni, işleyişi ve yeri ile davalar, şahitlik, kefillik ve ikrar çerçevesinde değerlendirilecektir.

Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'un fethi ile Bizans İmparatorluğu'na son verdikten sonra birçok aile İstanbul'dan Trabzon'a sığınmıştır. Bizans ile ilgili her türlü teşekkülü ortadan kaldırmayı hedefleyen Fatih, 15 Ağustos 1461 tarihinde Trabzon'u fethetmiş ve şehrin kısa sürede Türkleşmesi ve İslamlaşması sağlanmıştır⁸.

Şer'iyye sicilleri kullanılarak yapılan çalışmalar genellikle ait oldukları kazanın sosyal, ekonomik ve idari tarihi ile ilgilidir. Bu belgeler kullanılarak Osmanlı mahkemesi hakkında yapılan çalışmalar biraz sınırlıdır. Ekrem Buğra Ekinci tarafından hazırlanan mahkeme ve kadılık ile ilgili literatür çalışmasından anlaşıldığına göre mahkeme hakkında yapılan çalışmalar da daha çok hukuk ve kadı üzerinedir⁹. Bunlardan farklı olarak bu makalede, Trabzon mahkemesinde tutulan kayıtlar değerlendirilerek kazada kurulan bir Osmanlı mahkemesinin hukuki değil, özellikle idari işleyişi anlatılmaya çalışılacaktır.

⁷ 1815 Numaralı Trabzon Şer'iyye Sicili'nin transkripsiyonu ve hukukî değerlendirilmesi Prof. Dr. Fethi Gedikli danışmanlığında Ali Turan tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır. Ali Turan, *1815 Numaralı Trabzon Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Hukukî Değerlendirmesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014. Aynı yazar tarafından aynı sicil kullanılarak kadınlarla ilgili bir çalışma yapılmıştır. Ali Turan, "1815 Numaralı Trabzon Şer'iyye Siciline Göre Hukukî Hayatta Kadın (1554-1558)", *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Özel Sayı*, C: 1, 2015, s. 379-428.

⁸ Trabzon'un fethi için bkz. M. Şehabeddin Tekindağ, "Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Fethi", *Öncesi ve Sonrasıyla Trabzon'un Fethi*, yay. haz. İsmail Hacıfettahoğlu, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara 2001, s. 54-58; Kenan İnan, "Trabzon'un Fethi", *Öncesi ve Sonrasıyla Trabzon'un Fethi*, yay. haz. İsmail Hacıfettahoğlu, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara 2001, s. 106-117; Hanefi Bostan, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, TTK, Ankara 2002, s. 6-7, Heath W. Lowry-Ferideun Emecen, "Trabzon", *DİA*, C. XXXXI, İstanbul 2012, s. 296-301; Trabzon'un İslamlaşma ve Türkleşmesi için bkz. Heath W. Lowry, *Trabzon Şehrinin İslamlaşma ve Türkleşmesi 1461-1583*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005. Trabzon hakkında bkz. Kenan İnan, "I. Kadı Sicillerine Göre Trabzon Şehrinin Fiziki Yapısı (1643-1656)", *Osmanlı Araştırmaları*, 18 (18), 1998, s. 161-186; Kenan İnan, *Mahmiye-i Trabzon Mahallâtından: Onyedinci Yüzyıl Ortalarında Trabzon'da Sosyal ve İktisadi Hayat*, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 2013. Trabzon mahalleleri için bkz. Turan Açık, "Fetihten 19. Yüzyıla Kadar Trabzon Şehri'nin Mahalleleri", *History Studies*, 9 (5), 2017, s. 25-56.

⁹ Osmanlı mahkemeleri ve kadı hakkında yapılan literatür çalışması için bkz. Ekrem Buğra Ekinci "Osmanlı Devleti'nde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3 (5), 2005, s. 417-439; Osmanlı mahkemesi hakkında yapılan başka bir çalışma için bkz. Abdullah Demir, *Medeni Yargılama Hukuku Osmanlı Mahkemesi*, Yitik Hazine Yayınları, İzmir 2010.

1. Kadı ve Mahkeme

1.1. Kadı

İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren mahkemeler genelde tek hâkimli ve tek dereceli faaliyette bulunmuş ve bu durum Osmanlı mahkemesinde de geçerliliğini korumuştur¹⁰. Osmanlı mahkemesinde hâkim olarak mahkeme görevlisi kadıdır. Başka bir ifade ile kadının çalışma yeri ya da makamı mahkemedir. Bundan dolayı kadı ile mahkeme kavramları o kadar bütünleşmiştir ki, mahkemeyi anlatırken kadıyı; kadıyı anlatırken mahkemeyi anlatmak gerekmektedir. Dolayısıyla mahkemenin anlatımı için kadının bulunduğu kazada hangi işlere baktığı, ne tür sorumluluklar ve görevler yüklendiği önem kazanmaktadır. Mahkemede, davalara bakan, tarafları dinleyen, tarafların delillerine göre davayı hükme bağlayan kadıdır. Buna rağmen yukarıda da ifade edildiği gibi kadının yetki ve sorumluluklarının son derece geniş olması mahkemenin iş yükünü artırmaktadır. Kadının adli görevlerinin yanı sıra beledi, mülki, malî ve askerî alanlardaki yetki ve sorumlulukları düşünüldüğünde bu durum, onu en geniş yetkilerle donatılmış tek “*Osmanlı memuru*” olarak düşünmemize sebep olabilmektedir¹¹. Haliyle Osmanlı’da kadı, mahkeme görevlisi olmasının yanı sıra, ayrıca görev yaptığı kazanın belediye başkanıdır. Çarşı ve pazarları denetleyen muhtesipten, kazanın güvenlik ve asayişinden sorumlu subaşı ve asesbaşı gibi görevlilere kadar kazada görev yapan memurlardan sorumludur. Yine vakıfların teftişi kadıya aittir ve kazanın noterlik işlerine de bakan kadıdır. Öte yandan kadı, merkezden gelen emir ve fermanlara göre hareket eder ve merkezin kazadan isteklerini yerine getirirdi. Bu bağlamda merkez-kaza ilişkisini gerçekleştirir bir fonksiyonu üstlenmiştir¹².

Söz konusu tarihler için Trabzon mahkemesine yansıyan konular sınıflandırıldığı vakit, Trabzon kadısı özelinde bir Osmanlı kadısının davalar dışında birbirinden ne kadar farklı ve çeşitli konularla meşgul olduğu görülebilir. Buna göre Trabzon mahkemesine yansıyan belgelerin yarısından fazlası çeşitli konularda tarafların yaptıkları ikrar ile ilgilidir. Hatta borç ikrarları bunların başında gelir. Belgelerde, ikinci sırada davalar yer almaktadır. Davalar ise sırasıyla borç, miras ve mülk davalarıdır. Diğer kayıtlar, sırasıyla kefalet, vekâlet ve taraflar arasında barışın sağlandığı sulh ile ilgilidir. Kamu düzenini ilgilendiren tımar, çarşı ve pazarın denetlenmesi ve vergi ile ilgili kayıtların yanı sıra kaimmakam tayini, mültezim değişikliği gibi konular da mahkemede işlenmiştir. Yine aile hukuku ile ilgili vasi tayini, nafaka, evliliğe icazet, hul’, nikâh, nişan, gibi konularla birlikte vakıfların teftişi belgelerin içeriği ile ilgili diğer konulardır. Ayrıca, bitişik komşu evinin satılmasından dolayı aynı para ile bu evi satın alma hakkı üstünlüğüne sahip olma anlamına gelen ahd-ı şefî ile ilgili kayıtların sayısı da bir hayli fazladır. Bu

¹⁰ Aydın, *a.g.m.*, s. 341.

¹¹ İlber Ortaylı, “Osmanlı Devleti’nde Kadı”, *DİA*, C: XXIV, 2001, s. 69-70.

¹² Kadının görev ve yetkileri için bkz. İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı*, Kronik Yayınları, İstanbul 2017, s. 11; Fahreddin Atar, “Kadı”, *DİA*, C: XXIV, 2001, s. 66-69; Feda Şamil Arık, “Osmanlılarda Kadılık Müessesesi”, *OTAM*, S. 8, 1997, s. 1-71.

konu mülk davaları içinde değerlendirilebileceği gibi ayrıca da ele alınabilir. Görüldüğü gibi, kişinin ve kişilerin birbirleriyle olan ilişkilerinden; kişinin merkezle olan ilişkilerine kadar hemen hemen her konu mahkemeye yansımıştır. Ayrıca yine ehl-i örf ve ehl-i şer'in birbirleriyle ilişkisi ya da bunların merkezle olan ilişkileri de kadı tarafından yerine getirilmektedir. Bu konuda özellikle tımarların işleyişine göre meydana gelen “*sipahi-reaya*” ya da “*sipahi-sipahi*” ilişkisi daha çok dikkati çekmektedir.

Böylesine geniş yetki ve sorumluluklarına bağlı olarak kadının tayini de belli bir tahsil düzeni ve hiyerarşik bir geçiş işlemine bağlı idi. Hepsinden öte kadı, medrese tahsilini ve hukuk bilgisini kazanmış olmak zorunda idi¹³. Padişah beratı ile tayin edilir; tayin ve azil işlemleri Anadolu ve Rumeli Kazaskerlikleri tarafından yapılırdı. Kadıların atanma süreleri XVI. yüzyılda üç yılken; XVII. yüzyıl sonları ve XVIII. yüzyıl başlarında bu süre 20 aya kadar düşmüştür. Görev süresini tamamlayan kadı, mâzul olarak görevi bırakır ve yerine sırada bekleyen bir başkası tayin olurdu. Müddetini dolduran kadı İstanbul'a gelerek her Çarşamba günü kazasker dairesine gitmek koşuluyla sırasını beklerdi. Kadıların belirli maaşları olmayıp mahkemede baktıkları iş başına ücret alırlardı¹⁴.

1.2. Kadının Bağımsızlığı

Osmanlı Devleti'nin adil bir hukuk sistemine sahip olduğu daha önce dile getirilmişti. Bu durum, kadının yani yargının diğer erklerden bağımsız olmasını gerektirir. Mahkemede kadı tarafından alınan kararlar, ehl-i örfün ve hatta hükümdarın emirlerinden dahi bağımsızdır. Bunun temel sebebi, kadının bir hukuk adamı olarak ve şer'î hâkim olarak daima bağımsız ve yargı işlerinde hükümdarın mutlak yetkiye sahip vekili olmasıdır. Buna göre kadı hükmü olmadan hiç kimse ehl-i örf tarafından cezalandırılmaz ve yine infaz hiçbir şekilde kadı hükmü olmadan yapılamazdı¹⁵. Yargının bağımsızlığı kadar tarafsızlığı da önemlidir. Kadının, kendi yargı bölgesi olan kaza dâhilinde çıkan olaylarda ve mahkemeye yapılan müracaatlarda (her kim müracaat ederse etsin) davaya bakmaktan veya olayın aydınlanması için gerekli teftişi yapmaktan kaçınması yasaktır¹⁶. Bu konuda merkezden kazaya sürekli fermanlar gönderilerek az sonra anlatılacak örnekte de görüleceği gibi adaletin yerine getirilmesi için görevini layıkıyla yapmayan kadılar sürekli uyarılmıştır. Ayrıca hukuksuz bir durumla karşılaşan reayanın da şikâyetini doğrudan Divan-ı Hümayuna götürme hakkı da bulunmaktadır¹⁷. Sicillerde, oğlunun haksız bir şekilde idam edilmesine itiraz eden Bula adlı bir kadının yaptığı

¹³ Ortaylı, *a.g.m.*, s. 71.

¹⁴ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 94; M. Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, Beta Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 77-78.

¹⁵ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s. 81; Ortaylı, *a.g.e.*, s. 80-81; Aydın, *a.g.e.*, s. 78.

¹⁶ İlber Ortaylı, “Osmanlı Kadısı Tarihi Temeli ve Yargı Görevi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi*, C: 30, 1975, s. 125.

¹⁷ Halil İnalçık, “Adalet, Şikâyet Hakkı: Arz-i Hal ve Arz-ı Mahzarlar”, *Osmanlılar Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 123.

şikâyet üzerine, Trabzon kadısının merkez tarafından ihtar maruz kaldığı saptanmıştır. Kadıdan konuyla ilgili mahkemenin derhal kurulması ve olayın teftiş edilmesi istenmiştir. Söz konusu olayda Bula, oğlu Davud'un zindandan kaçtığı gerekçesiyle [kayıtta, "bilâ-emr ve bilâ-ma'ğrifeti'l-kâdî"]-elinde kadı emri olmadan- eski subaşı Derzioğlu Mehmed tarafından asıldığını iddia etmiş ve bu durumu Divan'a şikâyet etmiştir. Trabzon kadısına gönderilen fermanla olayın bir an önce araştırılması ve mahkemenin İmaret-i Amire Camii'nde kurulması istenmiştir. Ferman üzerine kurulan mahkemede, Bula ile birlikte diğer oğulları Mehmed ve İbrahim de Derzioğlu Mehmed'den şikâyetçi olmuşlardır. Duruşmada davacılar, Davud'u Derzioğlu'nun öldürdüğüne dair kanıt istenmiş ve davacılar kanıt getirmeleri için 10 gün zaman verilmiştir. İlk duruşma tarihi, H. 2 Muharrem 965/M. 25 Ekim 1557'dir¹⁸. Sadece söz konusu bu örnek üzerinden bile, kadı izni olmaksızın, haksız yere idam edilen reaya için, bir subaşının merkeze şikâyet edilebileceği görülmektedir.

Kadılar, yargı görevini bölgelerindeki idarecilerden bağımsız olarak; yöneticilerin kendilerine müdahaleleri olmadan bizzat yürütmüşlerdir. Yargının yürütmeden bağımsız olmasının sonucu olarak kadılarla beylerbeyi, sancakbeyi gibi ehl-i örf birbirleriyle işbirliği içerisinde olan fakat bağımsız olarak çalışan birer kamu görevlisidir¹⁹. Hukuk, Osmanlı kadısının bağımsızlığını öngörse bile, bunu tesis etmek kimi zaman oldukça zor olabiliyordu. Kadının bağımsızlığına, kazadaki mülki amirler olmasa bile, zaman zaman mahalli halkın önde gelenlerinin gölge düşürdüğü söylenebilir. XVI. yüzyılda şehir ve kasabalardaki bazı müteferrika ve dergah-ı âlî çavuşlarının mahkemelerin işine sık sık müdahale edip, bu yolla halka zulüm ve eziyetlerini artırıp fukarayı tehdit ettikleri ve soydukları bilinmektedir²⁰. Bu durumun XVII. yüzyılda da örneklerine rastlanmaktadır. Merkezden 1657 tarihinde Amasya müftüsü, kadısı, kethüdayeri ve serdarına yazılan bir buyruldu kaydından, Amasya'da cemiyetlerin birlik olup; müftü ve kadıyı taşıyıp kazada kötü olaylara sebep olduklarından bahsedilmektedir. Olayın neden ve nasıl çıktığını teftiş etmesi için merkezden Süleyman Ağa gönderilmiştir²¹. Burada cemiyetler ile kastedilen mahalli halktır. Kayıttan eşrafın kadıyı neden taşıladıkları belli olmasa da; onların istemedikleri bir kadı hakkında kendi "yaptırım güçlerini" kullanabildiklerini göstermesi açısından önemlidir. Yine kadının bağımsız çalışmasını önleyen yerel güçlere örnek, Taşköprü Yazı köylü Nuh ve Yılanoğlu isimli eşkıyalar olmuştur. Taşköprü kaza ve köy reayasının merkeze bizzat giderek aynı zamanda kaza kadısının ise merkeze mektupla bildirdiği şikâyetlerini içeren 1708 tarihli ferman kaydından bu eşkıyaların Taşköprü'de kadıları kendilerine tabi kılarak kendi istekleri doğrultuda kararlar almaya yönlendirmiş oldukları anlaşılmaktadır. Ayrıca kendilerine tabi olmayan kadıları, adamları vasıtasıyla tehdit ederek korkutmuşlardır. Hatta Taşköprü'ye atanan üç kadının görevlerini yapmalarına izin verme-

¹⁸ TŞS, 1815, 29, 1; 33, 1; 38, 1.

¹⁹ Aydın, *a.g.e.*, s. 78-79.

²⁰ Ortaylı, *a.g.m.*, s. 124-125.

²¹ *Amasya Şer'iyye Sicili*, Defter No: 12, Sayfa No: 71, Hüküm No: 1.

mişlerdir. Kısacası kazada, adaletin işleyişine engel olmuşlardır²². Görüldüğü gibi Anadolu’da farklı coğrafya ve zamanlarda kadının işlerini yapmasına engel olan yerel eşraf, adalet mekanizmasının işlemesine gölge düşürebilmişlerdir.

Yukarıda da ifade edildiği gibi kadı kararı olmadan hiç kimse cezalandırılmazdı. Bu konuya yine güzel bir örnek Trabzon kalesi azebelerinden İlyas ile ilgilidir. İlyas, sarhoş halde bevvab Süleyman’ı dövüp, “dinine ve imanına küfretmiş” ve suçu kesinleşince de zindana atılmıştır. İçki içtiği için hukuken verilecek 80 değnek hadd cezası “kadının izni” ile Murad Ağa tarafından mahkemede uygulanmıştır²³. Burada hem hadd cezasının bizzat mahkemede uygulanması, hem de kayıтта kadı izninin özellikle belirtilmesi önemlidir.

1.3. Mahkemenin Açıklığı: Bilirkişi (Ehl-i vukûf, Ehl-i hibre), Şahitler ve Şuhûdü’l-hâl, Arabulucular (Muslihûn)

Duruşmaların hukuka uygun ve adil bir şekilde cereyan etmesi için en büyük teminat, mahkemenin açıklığıdır. Mahkemenin açıklığı yani aleniliği ise; “yargılama işlemlerinin herkese açık olması; duruşmada bulunması gerekli şahıslardan başka şahısların da hazır bulunabilme olanağı” anlamına gelir. Duruşmaların herkes tarafından izlenebilmesi, duruşmaların halk tarafından kontrolü olanağını sağlar²⁴. Bu durum, yargılamanın kamu önünde yapılması ve kadının açık bir haksızlığı göze alamayacağı söz konusu olduğu için kişilerin adalet ve adalet dağıtan kadıya inancını pekiştirir. Ayrıca duruşmayı izleyebilecek kimseler, kadının takdirine bağlı olmadığı gibi, belli niteliklere sahip olmayan sıradan kimseler de olabilirdi. Buradan, mahkemeye katılımın belirli bir meslek ya da statüye sahip kimselere hususi bir yer olmadığı anlaşılabilir. Bu sebeple duruşmaya katılanlarla ilgili belli bir kaide ve kural yoktur. Dileyen herkes duruşmaları izleyebilir. Duruşmalara katılan, takip eden, izleyen kişiler belgelerde, “şuhûdü’l-hâl”, “ehl-i vukûf”, “ehl-i hibre”, “muslihûn” ve “bî-garez” gibi ifadelerle geçtiği gibi, bu dinleyicilerin kimlikleri veya sayısının fazlalığı yine belgelerdeki diğer ifadelerden rahatlıkla anlaşılabilir. Söz gelimi, “cemâat-ı kesîr”, “ayan-ı vilâyet ve cem-i kesîr huzurlarında emr-i âlişân muktezâsınca teftîş ve tefahhus olundukda”, “Müslümanlar mahzarlarında”, “ehl-i hibre olan bî-garez kimesneler üzerine varup gördüklerinde” şeklinde geçen ifadelerden mahkemeye katılımın haylice geniş bir kesim tarafından yapıldığı düşünülebilir²⁵. Anlaşıldığı gibi, şahitler, belli bir konuda uzmanlaşmış kişiler, arabulucular, garezi olmayan tarafsız kişiler, vilayet ayanları vb. kişiler mahkemelerde şahit, bilirkişi, şuhûdü’l-hâl olarak hazır bulunuyorlardı.

1.3.1. Bilirkişi (Ehl-i vukûf, Ehl-i hibre)

Yukarıda da ifade edildiği gibi dileyen herkes duruşmalara katılabilirdi. Duruşmalarda bu tarz farklı kesimlerden kişilerin bulunması hem kadının işini

²² Kastamonu Şer’iyye Sicili, Defter No: 5653, Sayfa No: 72; Hüküm No: 130.

²³ TŞS, 1815, 11, 1; 13, 1.

²⁴ Ekrem Buğra Ekinci, “Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü”, *Belleten*, LXV/244, 2001, s. 976.

²⁵ TŞS, 1815, 37, 2; 38, 1; 80, 2.

kolaylaştırmakta; hem de davacı ve davalıya güven vermektedir²⁶. Çünkü kadı, mesleğinin gerektirdiği genel ve hukukî bilgi ile çözülmesi pek de olanaklı olmayan konularda çözümü; uzmanlığı, özel veya teknik bilgiyi gerektiren hallerde, duruşma salonunda bulunan kişilerin görüş ve onayına başvurarak bulurdu. Bu yolla kadı, duruşmada daha sağlıklı kararlar verebilirdi. Bu çerçevede duruşmaya konu olan olayın çözüme kavuşturulması bakımından önemli olan ve açıklığa kavuşturulması ya da tespiti uzmanlığı, özel ve teknik bilgiyi gerektiren hususlarda kadı tarafından görüşüne başvurulmuş bu kişilere “*bilirkişi*” denilebilir. Bilirkişinin en önemli özelliği belli bir konuda uzmanlığa sahip olmasıdır. Belgelerde, kadının bilirkişi olarak mahkemede bulunan kişilerden faydalandığı, onların “raporları” ile duruşmaları karara bağladığı örnekler son derece fazladır.

Konuyla ilgili olarak, Lefter, Vasil ve Pirişkeva²⁷ isimli gayrimüslimlerin kendilerine bozuk havyar sattığını iddia ettikleri yine bir gayrimüslim olan Sava ile ilgili davaları örnek olarak sunulabilir. Mahkemede havyarın bozuk olduğu teşhisini, uzman ve tarafsız kimseler koymuştur (belgenin dili ile “*ehl-i hibre olan bigarez kimesneler üzerine varup gördüklerinde*”²⁸). Yine, bir gayrimüslim olan Zerboli’nin sünnet olduğu konusunda çıkan dedikodunun doğru olup olmadığı hususunda, Zerboli hakkında dava açılmış ve sünnet olup olmadığını Sinan Odabaşı, Hacı Mehmed ve Ahmed isimli “*cerrahlar*” tespit etmiş ve mahkemede Zerboli’nin sünnet olduğuna şahitlik etmişlerdir²⁹.

Duruşma devam ederken duruşmanın konusuna göre bilirkişinin görüşlerine başvurduğu bu durumlar dışında kadı, ispat vasıtası olarak bilirkişinin şahitliğiyle yetinmeyip özellikle keşif yapılmasını istediği durumlar da olabilmeydi. Bu durumda, mahkemenin oluşturduğu keşif heyetinde konusuna göre mutlaka bilirkişi bulunurdu. Örneğin, Mahmud Ağa Evkafı Câbisi Davud, mahkemeye başvurarak, evkaftan Aşağıhisar’da bulunan hamamın tamir edilmesi gerektiğini söylemiştir. Bunun üzerine mahkemece naip ve “*ehl-i vukuf*” (bilirkişi) hamama gönderilerek onların keşif yapmaları istenmiştir. Bilirkişilerin incelemesi sonucunda hamamın harabe olduğu belirlenmiş ve vakıf malından karşılanmak üzere hamamın tamirine mahkemece izin verilmiştir³⁰. Yine aynı şekilde Sultan Mehmed Han Cami Evkafı’ndan Kale Hamamı’nın mukataacısı İskender, evkafın câbisi Şeyhi’yi mahkemeye çağırarak hamamın suyuollarının yarıldığı bu sebeple de tamir edilmesi gerektiğini söylemiştir. Mahkemece yine “*ehl-i vukuf*” (bilirkişi) hamamın olduğu yere gönderilerek onlardan keşif yapılması istenmiştir. Hatta sadece onların gözlemiyle de yetinilmeyerek, hamamın çevresinde oturanlara da danışılmış ve hamamın suyuollarının tamirine mahkemece izin verilmiştir³¹. Bu konuda şu örnek de dikkat çekicidir. Sefer mühimmatı için Rumeli’den Trabzon İskelesi’ne gelen ve

²⁶ Mustafa Akdağ, *Türkiye’nin İktisadî ve İçtimai Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 439.

²⁷ Sicilin tanskiripsiyonu yapılan tezde isim Bereşkova olarak okunmuştur. Bkz. A. Turan, *a.g.t.*, s. 185.

²⁸ TŞS, 1815, 2, 3.

²⁹ TŞS, 1815, 7, 1.

³⁰ TŞS, 1815, 45, 5.

³¹ TŞS, 1815, 51, 5.

Terekepazarı taraflarında beş adet mahzene konulan mirî arpanın bir kısmı satılmış ve bir kısmı da İstanbul'a gönderilmiştir. Kalan arpanın çürüdüğünü söyleyerek mahzenlerin kendisine teslimini isteyen Fili isimli gayrimüslimin talebi üzerine mahkeme, mahzenlerin kontrolü için mir-i arpanın dağıtımı ile görevli olan Ali Bey ve adamlarını bilirkişi olarak görevlendirmiştir. Onlar da mahzenlerde tutulan arpaya bakmışlar ve çürük olduğuna kanaat getirmişlerdir. Ali Bey ve adamlarının mahkemeye sundukları rapor doğrultusunda mahkemece arpanın ihracına ve mahzenlerin Fili'ye teslimine karar verilmiştir³². Görüldüğü gibi, mahzenlerin denetimi için sıradan bir kişi değil; "*ehl-i vukuf*" (bilirkişi) olarak duruşma konusuyla ilgili bir görevli olan Ali Bey gönderilmiştir.

Örneklerden anlaşıldığı üzere, mahkemece gerçekleştirilen keşifler dahi kamuya açıktı ve keşiflere herkes dâhil olabilirdi. Hatta bazı durumlarda mahkeme bizzat keşif mahallinde kurulur ve sorgulama orada yapılırdı. Örneğin, Lefter bahçesinde bir ceviz ağacına asılı halde bulununca, Lefter'in komşuları Murad ve Yani mahkemeye başvurarak, ölüm olayı ile ilgili keşif yapılmasını istemişlerdir. Trabzon Mirlivası Hasan Bey tarafından bu husus için görevlendirilen adamı Muzaffer Çavuş ile birlikte "*cemâat-i kesîre*" olarak adlandırılan kişilerle birlikte olay yerine gidilmiştir. Lefter'in asılı olduğu tespit edilmiş ve varisler sorgulanarak onun kendi kendini astığı anlaşılmıştır³³. Keşif heyetinin keşif yapılacak yere cemaatle birlikte gitmesi ve keşfin herkese açık olması mahkemenin nasıl aleni bir şekilde çalışmış olduğunu bir kez daha gözler önüne sermektedir.

1.3.2. Şahitler ve Şuhûdü'l-hâl

Kadırlara mahkemede yargılamada yardımcı olacak görevliler arasında şahitler ve şuhûdü'l-hâl yer almaktadır. Bunlar, hem kadının karar almasında hem de mahkemenin aleniliği konusunda önemli rol üstlenmektedirler. Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi havyarın bozuk olduğu ya da bir gayrimüslimin sünnet olup olmadığı konularında uzman kişilerin görüşleri ya da şahitlikleri ile kadı duruşmayı hükme bağlamıştır. Bu örnekler dışında bir de davalarda tarafların iddialarının doğru veya yanlış olduğuna yönelik görüş beyan eden şahitler de vardı. Bunlar, dava konusuyla ilgili haberdar oldukları bilgiyi mahkemede paylaşmaktadırlar. Örneğin, Danyel isimli bir gayrimüslimin yine başka bir gayrimüslim Kalviro³⁴ hakkında açtığı davada, Danyel tasarruf ettiği zeytinliğin dokuzda bir hissesine sahip olmasına rağmen Kalviro'nun kendisine engel olduğunu iddia etmektedir. Kalviro ise Danyel'in zeytinlikte hiçbir hissesinin olmadığını söylemiştir. Danyel'den delil istendiğinde konudan haberdar olan arkadaşları Yani ve Paskal'ı şahit göstererek "*Danyel'in dava konusu olan zeytinlikte babasının dokuzda bir hissesi olduğunu ve hissenin babasından Danyel'e miras kaldığını*" kanıtlamıştır³⁵. Yine bu konuya Abdurrahim Çelebi'nin kölesi Yusuf'un kale mus-

³² TŞS, 1815, 67, 1.

³³ TŞS, 1815, 75, 4.

³⁴ Sicilin transkripsiyonu yapılan tezde isim "Kaloyero" olarak okunmuştur. A. Turan, *a.g.t.*, s. 457.

³⁵ TŞS, 1815, 77, 4.

tahfizlarından Ramazan'la olan davası örnek olarak gösterilebilir. Yusuf'un iddiasına göre, Ramazan sarhoş bir vaziyette onun üzerine yürümüş ve elindeki bıçakla sol omzunu yaralamıştır. Yusuf iddiasını kanıtlamak için mahkeme huzurunda yaralı omzunu açıp herkese göstermiştir. Buna rağmen Ramazan inkâr edince Yusuf'tan Ramazan'ın kendisini yaraladığına dair kanıt istenmiş, o da Muharrem ve Süleyman'ı şahit göstermiştir³⁶.

Duruşmalara katılanlar arasında belki de en önemli grup, şuhûdü'l-hâl listesinde yer alan şahitlerdir. Adı geçen listedeki bu şahitler, kadının verdiği her hükmün altında şahit olarak isimleri yazılı bulunan kimselerdir. Buradan da anlaşıldığı üzere, duruşma sırasında şahitlik yapanlar ile şuhûdü'l-hâl listesinde yer alan şahitler farklı kişilerdir. Bu şahitler, mahkemeye intikal eden hukukî ihtilafın şahitleri değil, mahkemede yapılan yargılamanın gözlemcileridir. Bunlar, mahkemenin işleyişine veya karara herhangi bir şekilde müdahale etmez, sadece kadıların adil karar vermesinde varlıklarıyla dolaylı olarak etkili olurlar. Kadının şuhûdü'l-hâl listesinde adı geçen kişilerle duruşma ile ilgili istişare yapması söz konusudur³⁷. Bu durumda, bunlar, kadıyı hukuk konularından çok; ticaret, zanaat, maliye ve arazi ile ilgili daha özel sorunlarda mahallî uygulama veya örfî hukuk ve gelenekler konusunda aydınlatmışlardır³⁸. Şahitler, tarafların beyanlarının doğru veya yanlış olduğuna yönelik şahitlik yaparken; şuhûdü'l-hâl olan kişiler ise yargılamanın usulüne uygun ve adaletli bir şekilde yapılması için gözlemci olarak katılan kişilerdir³⁹. Bu kişiler bazen bilirkişilerden oluşabilirken; bazen de konuyla hiçbir ilgisi olmayan kişilerden de oluşabilirdi. Örneğin yukarıda yer verilen Danyel ve Kalviro arasındaki davada, duruşmada şahit olarak dava konusundan haberdar olan Yani ve Paskal'ın dışında; şuhûdü'l-hâl listesinde adı geçen şahitler ise Yori, Paskal, Yani Yori, Yori ve Kalviro'dur. Şuhûdü'l-hâl listesinde adı geçenler, büyük bir ihtimalle konudan haberdar olmayan, ancak Danyel'in iddiasını şahitler ile ispatlamasından sonra duruşmanın gözlemcileridir.

Değerlendirilen belgelere göre, şuhûdü'l-hâl listesinde en çok adı geçenler, naip ve kâtipler ile birlikte imam ve müezzinlerin yanı sıra; kazaz, hallaç, sarraç ve kasaplardır. Dolayısıyla toplum nazarında saygın bir yeri olanlar ile davaların konusuna göre zanaat erbabların da şahitler listesinde yer aldığı söylenebilir⁴⁰. Çoğu zaman şuhûdü'l-hâl, duruşmanın konusuna göre de oluşturulurdu. Örneğin, Trabzon'da ikamet eden Soflehto, aynı kazadan Girgor ile Kefe'de bulunan terekesini İstanbul'a getirme konusunda bir buçuk akçeden 700 akçe navlon (gemi kirası) üzerine anlaşmış ve 1.000 akçe peşin aldığını ikrar etmek için mahkemeye gelmiştir. Bu hükmün şuhûdü'l-hâlî; Kâtip Rüstem, Kâtip Abdurrahman, Kosta Reis, Ferman Reis ve Yori

³⁶ TŞS, 1815, 47, 2.

³⁷ Aydın, *a.g.e.*, s. 84.

³⁸ Ortaylı, *a.g.e.*, s. 74; Hülya Taş, "Osmanlı Kadı Mahkemesindeki "Şuhûdü'l-hâl" Nasıl Değerlendirilebilir?", *Bilgi*, S: 44, 2008, s. 37-38.

³⁹ Aydın, *a.g.e.*, s. 84.

⁴⁰ R.Jennings, "Kadi, Court and Legal Procedure in 17th Century Ottoman Kayseri", *Studia Islamica*, 48, 1978, s. 142-148.

Reis'dir⁴¹. Muhakkak ki, Soflehto'nun Girgor'dan aldığı gemi kirasının uygun olup olmadığı konusunda kadı, reislerle bir münazara yapmış olmalıdır. Yine Debbağ Mehmed'in, vefat eden Debbağ Hüseyin'in terekesi olan debbağ sermayesinde 3.000 akçe kendi hakkı olduğu iddiası ile vasi Mahmud ile varis İskender'e açtığı davada, Mahmud ve İskender'in 3.000 akçeyi inkâr etmesi üzerine Debbağ Mehmed, Debbağ Hüseyin ve Hacı Süleyman'ı şahit göstermiştir. Bu davanın şuhûdü'l-hâl listesinde ismi geçenler Debbağ İbrahim ile Kâtip Abdurrahman Çelebi'dir⁴². İki debbağ arasında geçen davada, hem tarafların beyanlarının doğruluğuna şahitlik yapan hem de şuhûdü'l-hâlde ismi bulunanlar yine debbağlar olmuştur.

1.3.3. Arabulucular (Muslihûn)

Mahkemeye katılan cemaat, belgelerde geçen şekliyle “*muslihûn*” sıfatıyla, davaların sulh yoluyla son verilmesinde, yani tarafların uzlaşarak davayı sonlandırmada da kadıya yardımcı olabilirlerdi. Bu kişilere “*arabulucular*” adı da verilebilir. Arabuluculuk, duruşmalarda yer alan bağımsız ve tarafsız kişiler eşliğinde yürütülen esnek bir anlaşmazlık çözüm sürecidir. Bu sayede uyuşmazlıkların çözümünde kadıya bir alternatif sunularak davaların barışçıl, hızlı ve ekonomik bir şekilde çözülmesi amaçlanmıştır. Aslında İslam Hukuku'nda da, her sebeple mahkemeye gitmenin hem kişiye pahalıya mal olacağına, hem de toplumu yoracağına dikkat çekilerek sulh teşvik edilmiştir⁴³. Değerlendirilen sicillerde arabulucular yoluyla sulhla sonuçlanan birçok dava örneği vardır. Trabzon mahkemesinde özellikle borç, miras ile hul', mehir ve nafaka davalarının sulhla sonuçlandığı söylenebilir. Tarafların çoğunlukla belli bir miktar para karşılığında anlaşmaya vardıkları görülmektedir. Örneğin, Liyos ile İskender arasındaki at satışından kalan 700 akçe para davasından 50 akçeye sulh olmuşlardır⁴⁴. Emine vekili İbrahim Bey aracılığıyla mahkemeye başvurup babasından kalan ve erkek kardeşleri ile ortak kullandıkları evden hissesini dava ettiğinde erkek kardeşleri ile 1.000 akçeye sulh olmayı kabul etmiştir⁴⁵. Pirişkevi⁴⁶, boşandığı eşine açtığı mehir ve nafaka davasında, dört altınlık halka küpe, elli altın değerinde bir kuşak ve 30 akçeye sulh olmuştur⁴⁷.

1.4. Mahkeme Görevlileri: Naip, Kâtip, Muhtesip

Duruşmalara katılan şuhûdü'l-hâl, ehl-i vukûf ve muslihûn dışında, mahkemede kadının aslî yardımcılarının başında naipler gelmektedir. Kadının vekili olan naiplerin tayini, teftişi ve görevden alınması yine kadı tarafından yapıldı⁴⁸. Kadılar tarafından çeşitli işler için görevlendirilirlerdi. Örneğin, daha önce bahsedilen örnekte Mahmud Ağa Evkâfi'nden olan ve Aşağıhisar'da bulunan hamamın tamire

⁴¹ TŞS, 1815, 34, 2.

⁴² TŞS, 1815, 56, 4.

⁴³ Fahreddin Atar, “Sulh”, *DİA*, C: XXXVII, 2009, s. 481.

⁴⁴ TŞS, 1815, 53, 1.

⁴⁵ TŞS, 1815, 92, 2.

⁴⁶ Sicilin transkripsiyonu yapılan tezde, isim “Bereşkovı” şeklinde okunmuştur. A. Turan, *a.g.t.*, s. 436.

⁴⁷ TŞS, 1815, 71, 4.

⁴⁸ Ortaylı, *a.g.e.*, s. 82.

ihtiyacının olup olmadığının tespiti için mahkeme tarafından naip ile birlikte bilirkişi gönderilerek keşif yapılması istenmiştir⁴⁹. Yine, Mustafa ile kız kardeşinin oğlu Osman'ın vasisi olan Ramazan ile aralarındaki boz yer konusundaki davalarında tarafların talebi üzerine naiple birlikte dava konusu olan yere gidildiği ve mahkemenin burada kurulduğu kayıttan anlaşılmaktadır⁵⁰. Trabzon mahkemesinde şuhûdü'l-hâl listesinde Naip Abdülgani ismi en çok geçenler arasındadır.

Duruşmalarda kadının önemli bir yardımcısı da mahkeme kâtipleridir. Kadının vermiş olduğu kararları, belirlenmiş bir usule göre deftere geçiren bu görevlilerdir⁵¹. Değerlendirilen dönemin Trabzon mahkemesi kâtipleri, Abdurrahman, Yakup Çelebi, Rüstem, Hasan Çelebi'dir. Şuhûdü'l-hâl listesinde isimleri naiplerden daha fazla geçmektedir.

Konunun başında da söylendiği gibi kadının görevleri arasında narh koymak, çarşı ve pazarı, satılan malları, bu mallarda bulunması gereken özellikler ve fiyatları kontrol etmek gibi beledi görevleri de mevcuttu⁵². Bu görevleri yerine getirirken de kadının en büyük yardımcısı muhtesiptir⁵³. Değerlendirilen dönem için bu tür konularda kadıya yardımcı olan Muhtesip Osman Çelebi'dir. Hem bizzat kendisi hem de mahkemeye gönderdiği Mustafa isimli adamı ile ihtisapla ilgili işler mahkemece yerine getirilmiştir. Örneğin, bizzat Osman Çelebi sandal başına 15 akçe narh parası vermeyen Dimitri isimli gayrimüslim ile ve diğer balık tutanları mahkemeye vererek dava etmiştir. Oysa kanunnameye bakılarak sandal başına 5 akçe narh ücreti vermeleri gerektiği tespit edilmiştir⁵⁴. Yine Osman Çelebi'nin adamı Mustafa'nın talebi ile mahkemede Ekmekçi Sava'nın bir akçelik ekmeğinin 25 dirhem eksik olduğu belirlenmiştir⁵⁵. Bakkal Bayezid, batmanı bir buçuk akçelik armuttan 200 dirhem eksik satmaktadır⁵⁶. Bu türden örnekleri çoğaltmak mümkündür.

1.5. Mahkemenin Yeri

Bilindiği gibi, Osmanlı kentlerinde mahkemeye özel bir binanın kurulması çok sonraları devletin kurumlaşmaya başladığı 19. yüzyıllarda olmuştur. O zamana kadar mahkeme için kullanılan bir binadan bahsetmek mümkün değildir. Aynı durum 1557-58 tarihlerinde Trabzon için de geçerlidir. Örneklerden anlaşıldığı üzere özel bir takım durumlar dışında mahkemenin nerede kurulduğu tespit edilememektedir. Sözgelimi, oğlu Davud'u haksız yere astığını düşündüğü eski şehir subaşı Derzioğlu Mehmed ile ilgili şikâyetini Divan'a kadar ulaştıran Bula isimli kadınla ilgili ferman kaydından merkezin konuyla ilgili mahkemeyi İmaret-i Amire Cami'inde kurulmasını istediği ve bunun üzerine de mahkemenin ismi geçen

⁴⁹ TŞS, 1815, 45, 5.

⁵⁰ TŞS, 1815, 20, 4.

⁵¹ Aydın, *a.g.e.*, s. 85.

⁵² *A.g.e.*, s. 82.

⁵³ Ziya Kazıcı, "Hisbe", *DİA*, XVIII, 1998, s. 143.

⁵⁴ TŞS, 1815, 58, 4.

⁵⁵ TŞS, 1815, 55, 4.

⁵⁶ TŞS, 1815, 77, 1.

camide kurulduğu bilgisi tespit edilmiştir⁵⁷. Bu örnek üzerinden Trabzon kazası için şehrin en büyük camilerinden birinin mahkeme kurulması için tercih edildiği söylenebilir. Ancak mahkemenin camide kurulması gibi kesin bir kural da yoktu. Önemli olan, insanların kolayca ulaşabilecekleri bir yerde mahkeme kurulmasıdır. Kadının, kendi evini de mahkeme olarak kullandığı bilinmektedir. Bu durumda evi özel mesken olmaktan çıkar resmî bir kurum haline gelir. Ancak nerede kurulsun kurulsun mahkemenin aleniliği her zaman için ön planda tutulmuştur. Bu sebeple de kadı, evinde veya başka bir mekânda da yargılama yapsa kapı hep açık tutulurdu⁵⁸.

Bazen taraflar, mahkemenin dava konusu olan yere gelmesi talebinde de bulunabilirdi. Örneğin, Çilingir Ali ile Serkez arasındaki Kâfir Meydanı Mahallesi'ndeki ev yeri konusundaki davalarında, mahkeme tarafların talepleri ile dava konusu olan yer olan Kâfir Meydanı Mahallesi'ne gitmiştir⁵⁹.

1.6. Mahkeme Salonu Kuralları

Duruşmanın sağlıklı yürütülebilmesi için duruşma sırasında düzen ve disiplin bozulmaması gerekir. Bunun için mahkeme salonunda önceden belirlenmiş bir düzen vardır ve tüm işlemler belli kurallar çerçevesinde gerçekleşir. Duruşma sırasında gülmek, konuşmak yasaktır. Yine aynı şekilde davalı ve davacı da duruşmanın seyrini bozup karşılıklı tartışamaz ve birbirine laf atamazdı. Hatta böyle yapan taraflar kadı tarafından cezalandırılabilirdi⁶⁰. Çoğunlukla bu kurallara uyulmuş aksi davranışlar ise yine kayıtlara konu olmuştur. Örneğin, Şirvanlı Derviş, Gulam-ı şahî Mehmed Bey'i atını aldığı gerekçesi ile dava etmiştir. Mehmed Bey, mahkemede "*hem senin atını ben almadım hem de senin bu davan için çok uzaklardan geldim*" diyerek "*mecliste kalkıp*" Derviş'i tutup yüzüne tokat atmıştır⁶¹. Kayıttan, "*mecliste kalkıp*" ifadesi tarafların duruşmalara oturarak katıldığı izlenimini verebilir. Bilindiği üzere taraflar kadının bulunduğu yerden en aşağı iki arşın aşağıda yer alacak ve ifade sırasında ayakta duracaklardır⁶². Çırak ile davası olan Süleyman, mahkemede dava görülürken bir anda "*seni boğazından asacağım*" şeklinde Çırak'a küfür etmiştir⁶³.

Mahkemede borç teslim edilebiliyor, para hesabı yapılabiliyor ve hatta bir örnekte olduğu gibi bakamadığı bir yaşındaki bebek mahkemeye getirebiliyordu. Örneğin, Şaban'ın vefat eden Menteşe'ye kul parası üzerinden 1.200 akçe borcu vardır. Menteşe'nin yetimlerine vasi olan Yahya, borcu tahsil etmek için Şaban'a dava açmış ve Şaban da 100 akçe harç parası dışında kalan ve borcu olan 1.100 akçeyi mahkemede vasi Yahya'ya teslim etmiştir⁶⁴. Vefat eden Yunuszâde Mehmed Çelebi'nin miri için tahsil ettiği paranın hepsi kâtabi Mehmed'in talebi ile mahke-

⁵⁷ TŞS, 1815, 29, 1.

⁵⁸ Ortaylı, *a.g.e.*, s. 67-71.

⁵⁹ TŞS, 1815, 61, 2.

⁶⁰ Ortaylı, *a.g.e.*, s. 74.

⁶¹ TŞS, 1815, 3, 4.

⁶² Ortaylı, *a.g.e.*, s. 74.

⁶³ TŞS, 1815, 27, 3.

⁶⁴ TŞS, 1815, 31, 1; 2.

meye getirilip mahkemede bulunan “*cemaatin*” huzurunda sayılmış ve tahsil edilen paranın 65 sikke flori ile 370 akçe olduğu tespit edilmiştir⁶⁵. Yine Ortahisar erenlerinden Pir Veli’nin tımarı hâsılatından olup Rüstem ile dava konusu olan 100 akçe üç gün mahkemede bekletilmiş ve üç günün sonunda Rüstem gelmeyince Pir Veli’ye teslim edilmiştir⁶⁶. Yine ilginç bir örnek kundaktaki bebeğini alıp bakamadığı gerekçesiyle Yomra’nın köyünden Trabzon mahkemesine gelen İskender ile ilgilidir. Kayıta “*tahminen bir yaşında oğlancığını meclis-i şer’a getürüp*” şeklinde geçmektedir. Eşini kaybeden İskender, çocuğa bakamayınca alıp onu mahkemeye gelmiştir. Kadı çocuğun velayetini mahkemede bulunan Emir Hüseyin’e vermiştir. Belgeden, İskender’in çocuğun velayeti konusunda Emir Hüseyin ile daha önce görüşüp görüşmediği belli değildir⁶⁷.

1.7. Mahkemenin Çalışma Düzeni

Osmanlı mahkemesi için belirlenmiş bir gün veya saatten bahsetmek pek mümkün değildir. Mahkemeler haftanın her gününde ve her saatinde davalara bakabiliyordu. Daha sonraları davalar çoğaldıkça kadılar kendilerine vakit ayırmak ve ilmî faaliyetlerle uğraşmak için bir günü mahkemenin tatil günü (halî) olarak kabul etmişlerdir⁶⁸. Trabzon mahkemesinde de Şevvâl 964 ile Cemâziye’l-âhir 965 yaklaşık 9 aylık bir zaman zarfında kadının çalışma takvimi ve günleri belirlenmiştir. Aşağıdaki tablo, aylara ve günlere düşen kayıt sayısını göstermektedir. Trabzon kadısının iş yükü tabloya işlenmiştir.

Aşağıdaki tablo, H. 24 Şevvâl 964/M. 20 Ağustos 1557 ile H. 29 Cemâziye’l-âhir 965/M. 18 Nisan 1558 tarihleri arasında Trabzon mahkemesinin çalışma takvimini göstermektedir. Tablodaki halî günlere bakıldığında Zi’l-kâde ayı içerisinde 5 gün, Zi’l-hicce’de 3 gün, Muharrem ayında 4 gün, Safer ayında 5 gün, Rebîü’l-evvel’de 1 gün, Rabîü’l-âhir’de 2 gün, Cemâziye’l-evvelde ayın son günü 1 gün halî olmak üzere mahkemenin çalıştığı söylenebilir. Her ayın farklı günlerinde mahkemenin halî olması, bu konuda ortak bir verinin elde edilmesini zorlaştırmaktadır. Ancak, Zi’l-kâde ayı dışında her ayın halî günleri arasında Perşembe gününün olması ve özellikle rebîü’l-evvel ile rebîü’l-âhir ayının halî günlerinin perşembeye denk gelmesi mahkemenin halî gün için Perşembe gününü seçmiş olma ihtimalini güçlendirmektedir. Yine tablodan anlaşıldığına göre mahkemenin en yoğun ayı da 1558 yılının Cemâziye’l-evvel ayıdır.

⁶⁵ TŞS, 1815, 37, 2.

⁶⁶ TŞS, 1815, 15, 2.

⁶⁷ TŞS, 1815, 87, 2.

⁶⁸ Atar, *a.g.m.*, s. 341.

Tablo 1. Trabzon Mahkemesinin Aylara Göre Çalışma Düzeni

	Şevval	Zilkade	Zilhicce	Muharrem	Safer	Rebiü'l-evvel	Rebiü'l-âhir	Cemaziye'l-evvel	Cemaziye'l-âhir
1		4	2	3	1	5	2	4	
2			2	3			4	8	
3		9	2	3		5	5	7	3
4			4	3	1	2	9	4	5
5		1		4	4	1	2	4	4
6		4	1	2	3	1	6	7	10
7		1	6		4	2		2	3
8		1	6	3	1	3	7	4	
9		10	3	1	3	3	5	2	
10		6		4	7	2	2	6	
11		11	4	4	3	1	6	6	7
12		5	5	9	2	4	4	3	3
13		5	3	5	9	4	2	4	
14			1	1		4		3	3
15		2	2	4	3	6	4	3	2
16		4	2	3	2	1	3	4	5
17			8	2	3	2	6	13	3
18		2	5	7	2	6	3	3	1
19		3	1		1	3	5	5	2
20		5		4	5	4	7	8	2
21		2	2	2	2	4	4	10	6
22		1	2	3	2	6	2	9	3
23			13	1	7	3	1	7	3
24	4	8	3			2	8	5	
25	2	6	4	2	3	2	2	13	
26	7	2	2	1		8	1	9	
27	4	1	6	1	6	3	6	3	
28	2	2	3	11	2	10	4	1	6
29	1	2	1		2	2	3		4
30		1		1		5	3		
	20	98	93	86	78	104	116	155	75

2.Trabzon Mahkemesinde Görülen Davalar

2.1. Davaların Konusu

Trabzon mahkemesini meşgul eden dava konularına bakıldığında, ilk sırayı *borç davalarının* aldığı görülmektedir. İnsanların birlikte yaşama ve birbirlerinin ihtiyaçlarını karşılama isteğinin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan borç alıp-verme olayı, mahkemenin dolayısıyla da kadının iş yükünün büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu borç alıp verme ya da bir alış-veriş sonrasında kalan paranın tahsili ile ilgili açılan davaların sayısı oldukça fazladır. Bu konuyla ilgili olarak kayıtlarda borç miktarı veya satışı yapılan malın hangi fiyata satıldığı ve borcun ne kadar kaldığı ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir. Trabzon mahkemesinde görülen tipik bir borç davasına örnek olarak, Sozoro⁶⁹ isimli bir gayrimüslimin vekâletini alan Bendazi'nin, mahkemeye başvurarak yine bir başka gayrimüslim Liyos'u dava etmesi gösterilebilir. Davada Sozoro ile Liyos arasındaki alışveriş konusu olan malın “balık” olduğu, iddia edilen borç miktarının “21.525 akçe” tahsilâtı içerdiği detaylı bir şekilde ifade edilmiştir⁷⁰.

Trabzon mahkemesine göre duruşmalarda en çok işlenen ikinci konu ise *mülk davalarıdır*. Bazen mülk satışından doğan bir anlaşmazlık bazen de mirastan kalan mülkün tasarrufunda meydana gelen husumet, mülk davalarının temel konusunu oluşturmaktadır. Bu tür bir dava konusuna Derzi Mahmud ile Mehmed arasındaki satış işlemi örnek olarak gösterilebilir. Mahmud, Pazarkapısı Mescidi Mahallesi'nde Mehmed'e ait bir evi, 2.200 akçe karşılığında almak konusunda anlaşmış ve parasını ödemiş olmasına karşılık; söz konusu evi Mehmed'den teslim alamadığı gerekçesiyle dava açmıştır. Mehmed ise evin satış işleminin gerçekleşmediği gerekçesiyle evini teslim etmeye yanaşmamış ve hatta satışı inkâr etmiştir. Dava, davacı Dürzi Mahmud'un evi satın alıp, ödemeyi yaptığını şahitler göstererek ispatlamasıyla kendi lehine neticelenmiştir⁷¹.

Raiyyet anlaşmazlıkları, Trabzon mahkemenin işlem yoğunluğuna göre üçüncü sırayı alan davalarlardır. Bu anlaşmazlıklar, sipahi-reaya, sipahi-sipahi ve sipahi-devlet arasındaki ilişkilerin belirlenmesini sağlayan önemli dava konuları arasındadır. Sicil değerlendirildiğinde bu türden anlaşmazlıkların çoğunlukla sipahi ile sipahi arasında meydana geldiği tespit edilmiştir. Bu davalar ise daha çok reayanın hangi sipahinin reyası olduğu veya tımar mahsulü ile tımar hissesi konularını içermektedir. Sicilden hareketle bu anlaşmazlıklara örnek vermek gerekirse; Sipahi Ömer ile Sipahi Hüseyin arasındaki Sava isimli gayrimüslim reayanın kimin reyası olduğu konusundaki dava ele alınabilir⁷². Davada kadı, tahrir defterlerine bakılarak Sava'nın Hüseyin'in raiyyeti olduğuna hükmetmiştir. Konuyla ilgili bir başka örnek, Sipahi Yusuf ile Sipahi Ali arasındaki tımar hissesi davasıdır. Buna göre, Yusuf kendi tımar hissesinden 1.200 akçeyi Ali'nin aldığını

⁶⁹ Sicilin transkripsiyonu yapılan tezde isim “Sozro” olarak yazılmıştır. Bkz. A. Turan, *a.g.t.*, s. 395.

⁷⁰ TŞS, 1815, 60, 2.

⁷¹ TŞS, 1815, 53, 4.

⁷² TŞS, 1815, 63, 2.

iddia etmiştir. Mahkeme, Yusuf'un elinde bulunan berata ve deftere bakarak Yusuf'un lehine karar vermiştir.

Trabzon mahkemesinde yoğun olarak işlenen başlıca bu üç konu dışında, miras, darp, emanet para ile eşya ve çocuk velayeti davaları mahkemeyi meşgul eden diğer dava konuları olmuştur. Dava konuları arasında ilginç olabilecek bir başka konu da bir alışveriş sonrasında alıcı ve satıcı arasında geçen davalardır. Bu tür davalarda kadının hak ve adalet üzerine nasıl karar verdiği görülmektedir. Bu konuyla ilgili iki dava göze çarpmaktadır. Bu davalardan ilkinde mahkemenin tüketici yani alıcı, ikincisinde ise satıcı lehine karar verildiği görülmektedir. Tüketici lehine hüküm verilen ilk dava, Lefter, Vasil ve Pirişkeva isimli gayrimüslimlerin yine bir başka gayrimüslim Sava'dan kantarı 410 akçeden dört kantar "havyar" satın almalarına ilişkindir. Lefter, Vasil ve Pirişkeva pazardan aldıkları havyarın bozuk olduğunu anlayanca hemen mahkemeye gelerek satıcı Sava'yı dava etmişlerdir. Sava, havyarın bozuk olduğunu bilmediğini söylemiştir. Mahkemede incelenen havyarın bozuk olduğu kokusundan anlaşılınca; mahkeme havyarın Sava'ya tekrar teslimine ve Lefter, Vasil ve Pirişkeva'ya parasının iade edilmesine karar vermiştir (23, 1). Mahkemenin satıcı lehine hüküm verdiği başka bir dava ise Ali'nin, Süleyman adındaki bir satıcıdan "*Dimaşkî cinsi bir kılıç*"⁷³ alması ve karşılığında 200 akçe ödemesi ile ilgilidir. Ali aldığı kılıcı ustalara gösterdiğinde kılıcın Dimaşkî cinsi olmadığını öğrenmiş ve onu geri vermek için mahkemeye gelerek Süleyman'ı dava etmiştir. Öte yandan Süleyman ise kılıcı satalı bir yıl olduğunu ve Ali'nin kılıcı bilerek ve görerek aldığını söylemiştir. Kadı, Ali'ye kılıcın Dimaşkî olmadığını öğrendikten sonra kullanıp kullanmadığını sormuş, o da bir kez kullandığını söyleyince kadı, kılıcın satıcı Süleyman'a tekrar verilemeyeceğine ve artık Ali'ye satıldığına hükmetmiştir⁷⁴. Bu iki örnekten kadının, alışveriş sırasında alıcı ve satıcının haklılığını hesaba katarak sosyal adaleti tesis etmeye çalıştığı çarpıcı bir şekilde görülmektedir.

2.2. İspat Vasıtaları

2.2.1. Şahitlik

Duruşma esnasında tarafların beyanları ve bu beyanların doğruluğu açısından ispat vasıtaları önem taşıyan bir husustur. Suç sayılan fiilin kim tarafından ve nasıl işlendiğinin ve yine mahiyetinin ortaya konulması için başvurulacak yolların tümüne,

⁷³ "Dimaşkî cinsi kılıç", Batıların "Damascus" veya "Damasquince" ismini verdikleri ve Arapça kaynaklarda "Firind", Farsça kaynaklarda ise "Ferend" diye geçen ve nihayet Türkçe'de "Şam kılıcı" olarak adlandırılan bir kılıç türüdür. Kılıcın namlusunun Farsça'da "Perend" adı verilen dalgalı görünümlü bir kumaş desenine benzemesi nedeniyle kendisine özgün adını alan bu kılıcın ayırt edici özelliği, ham maddesinin özel bir "pota çeliği alaşımı"na dayanması ve deseninin ustalar tarafından sır gibi saklanan bir teknolojiye sahip olmasıdır. 17. yüzyılda Portekiz ve İspanyol demirciler ve Fransız fizikçiler kılıcı metalografik açılardan inceleseler de; bu kılıç Batı'da hiçbir zaman yapılamamıştır. Ali Fathalizade, "Ortaçağda, Yakındoğu'da Demir Çelik Üretimi ve Kılıç Yapımı", *Metalürji Mühendisleri Dergisi*, 158, 2010, s. 34-36. Yukarıdaki örnekte bir dava konusu olması da, kılıcın değeri üzerinden düşünülebilir.

⁷⁴ TŞS, 1815, 82, 2.

sicillerde geçen şekliyle “*beyyine*” adı verilmiştir. Bu yollardan, öncelikli ve en sık olanı şahitlik olup bunu ikrar, yemin, yeminden nükûl, bilirkişi, kadının kanaati, keşif, yazılı belge, lian, kasame ve karine takip etmektedir⁷⁵. Kadı, tarafların sunduğu bu beyyinelere göre davaları sonlandırmaktadır. Bu sebeple tarafların mahkemeye sunacağı beyyineler, davanın tarafların leh veya aleyhine sonuçlanmasında etkili birer araçtır. Trabzon sicilinde, dava görülürken beyyine sunamayan davacıya, beyyine sunması ve bu yolla iddiasını kanıtlaması için belirli bir süre verildiği görülmektedir. Bu süre davanın selameti açısından çoğunlukla kısa tutulmuştur. Örneğin, Yomra subaşı, vekili Ahmed aracılığı ile kendisini dövdüğünü iddia ettiği bir gayrimüslim olan Avakonik’e dava açmıştır. Avakonik iddiayı inkâr edince Ahmed’den Avakonik’in kendisini dövdüğüne dair kanıt istenmiş ve kanıt sunamayan Ahmed’e kadı tarafından kanıt getirmesi için sadece “*üç gün*” süre verilmiştir. Hatta bu sırada Avakonik de “*üçüncü gün içinde mahkemeye gelmezse; suçum sabit olsun*” diyerek yemin etmiştir⁷⁶.

Bir başka davada ise dava konusuna bağlı olarak belirlenen sürenin mahkeme tarafından “beş gün” olarak tespit edildiği görülmektedir. Kalviro ve Eleni arasındaki mülk satışıyla ilgili davada; kadı, Eleni’den kanıt istemiş ve Eleni konuyla ilgili elinde hüccet olduğunu ve beş güne kadar mahkemeye getirmemezse evi Kalviro’ya bırakılabileceğini kabul etmiştir⁷⁷. Görüldüğü gibi, kadının davayı hükme bağlamasında oldukça önemli olan ispat vasıtasının mahkemeye sunulması için kadı tarafından taraflara davanın ehemmiyetine bağlı olarak çeşitli süreler verildiği görülmektedir. Örneklerden de anlaşılacağı üzere, kadının takdir ettiği süre zarfında kanıtın davaya sunulamaması; karşı tarafın sorumlu sayılmaması için önemli bir eşik anlamına gelebilmiştir.

Mahkeme tarafından en sık başvurulanan beyyinelerden biri şahitliktir. Şahitliğin, İslam hukukunda ve doğal olarak Osmanlı hukukunda bir ispat aracı olarak kabul edilmesi bu olanağı sağlamıştır. Şahitlikten anlaşılan ise “sözlü delil”dir. Yazılı delilin tahrifi veya sahtekârlığı her zaman mümkün olabildiği için yazılı delil, mahkeme tarafından çoğunlukla bir ispat aracı olarak kabul edilmemiştir. Hatta mahkemeye sunulan yazılı bir delilin beyyine olarak kabul edilmesi için iki kişinin şahitliğine ihtiyaç duyulmuştur. Bu yazılı delilin doğruluğunun yine “sözlü” olarak tasdik edilmesi gerekirdi⁷⁸. Trabzon mahkemesinde böyle bir örnek, Şahpaşa’nın vefat eden babası Kazzaz Yakup’un mirasından pay almak amacıyla bu mirasa tek başına el koyan kardeşleri İbrahim ve Mehmed’i davasıdır. Duruşmada, İbrahim ve Mehmed kız kardeşleri Şahpaşa ile aralarında miras paylaşımı konusunda öncesinden sulh olduklarını ispat etmek için mahkemeye hüccet sunmuş ve bu hüccet, Hacı Mustafa ve İmam Mevlana Mehmed’in sözlü şahitlikleri vasıtasıyla ancak bir delil olarak kabul edilebilmiştir⁷⁹.

⁷⁵ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûk-ı İslamiyye ve Istılah-ı Fıkhiyye Kamusu*, C: II, 1985, s. 118.

⁷⁶ TŞS, 1815, 20, 5.

⁷⁷ TŞS, 1815, 7, 6.

⁷⁸ Ortaylı, *a.g.e.*, s. 76.

⁷⁹ TŞS, 1815, 70, 1.

Davalarda ispat vasıtası olarak en çok kullanılan şahitlik, dolayısıyla kadının davayı hükme bağlamasında önemli bir etkidir. Davalı kişi, hakkındaki tüm iddiaları inkâr etse bile, davacı iddiasını kadı huzuruna getireceği iki şahidin sözlü beyanlarıyla ispat edebilir; kadının davacı lehine karar verdiği görülmektedir. Bu konuyla ilgili Trabzon mahkemesinden bir veraset davası örnek olarak sunulabilir. Hasan, Akçaabad Kazası beytü'l-mâlî ile vesair mahsulâtını mukataaya tutan Hüseyin hakkında dava açmıştır. Hasan, vefat eden Karagöz'ün amcaoğlu olduğunu ve verasetinin kendisine kaldığını ancak Hüseyin'in verasete beytü'l-mâl diyerek el koyduğunu iddia ederek hakkını talep etmek istemiştir. Kayıтта, “*şer'le hakkımı talep iderin deyü dava ittıkde*” şeklinde geçmektedir. Hüseyin, veraseti inkâr edince, mahkeme Hasan'dan kanıt istemiştir. Bu durum, belgede, “*mezkûr Hüseyin müddeî-i mezkûrun verasetini inkâr idüp mezkûr Hasan'dan alâ-sıdk da'vâya beyyine taleb olundukda*” şeklinde yazılıdır. Belgenin devamında Solak İskender ile Pehlivan Hamza'nın Hasan'ın davasına şahitlik ettikleri ve şahitliğin kabul edilmesi ile Hasan'ın bu durumda doğru söylediğine ve Karagöz'ün amcaoğlu olarak vârisi olduğuna hüküm verildiği anlaşılmaktadır. İlgili ifadeler sicilde: “... *nâm kimesneler li-ecli'ş-şehâde hâzırân olup mezkûr müddeînin da'vâsına muvâfık edâ-yı şehâdet-i şer'iyye ittıklarında şehâdetleri ba'de't-ta'dîl hayyız kabûlde vâki olup mezkûr Hasan'ın bu bâbda sıhhatine verâsetine hüküm olunup*” şeklinde geçmektedir. Görüldüğü gibi Hasan'ın haklılığı duruşma sırasında iki şahidin şahitlikleri ile kabul edilmiş ve duruşma Hasan'ın lehine sonuçlanmıştır⁸⁰.

Trabzon mahkemesinde şahitlik, çoğunlukla bu şekilde kullanıldığı gibi aynı zamanda dava olmaksızın bazı kişilerin bazı durumları ispatlamak amacı ile de kullanılabilirdi. Örneğin içki içen reayası İsmail'in içki içtiğini mahkemeye onaylatmak isteyen Zaim Derviş, bu durumu Yusuf ve Şaban'ın şahitlikleri ile ispatlayarak mahkemeye onaylatmış eline resmî bir vesika almıştır⁸¹. Yine vefat eden Hızır'ın çocuklarına vasi olan Hüseyin, mirastan kalan tarlanın ancak yılda dokuz kilo buğdaya kiraya verilebileceğini Musa ve Yani isimli iki şahit ile ispatlamıştır⁸². Bu duruşma Hüseyin'in talebi ile kayıt altına alınmıştır.

Kadı, şahitlerin şahadetlerine göre, taraflar hakkında lehte veya aleyhte karar verdiğine göre, şahitlerin söylediklerinin kadı tarafından doğru olarak kabul edildiği tespiti yapılabilir. Burada üzerinde durulması gereken nokta, her şahidin söylediğinin doğru olarak kabul edildiği ancak herkesin şahitlik yapamamasıdır. Çünkü şahitlik yapmanın fıkıh kitapları ve fetvalarla belirlenmiş belli şartları ve kuralları vardı. Örneğin Ebussuud Efendi'nin fetvasında; “*şâhid ne vechile olmak gerektir ki şehâdeti kabûl oluna? Elcevâb: kebâirden ictinâb edip ve sagâire musır olmayup hayrı şerrine gâlip olmak gerektir*” şeklindeki ifadeyle; şahidin şahitliğinin kabul edilebilmesi için, günahlardan sakınan ve hayrı şerrinden daha fazla olan bir kişi olması gerektiği dile getirilmiştir. Yine Ebussuud Efendi'nin fetvalarına göre, namaz kılmayanın, gammazlık yapanın, Cuma namazına gitmeyenin, tavla oynayanın

⁸⁰ TŞS, 1815, 14, 3.

⁸¹ TŞS, 1815, 12, 1.

⁸² TŞS, 1815, 83, 6.

şahitlikleri kabul edilmezdi⁸³. Bu şartlar, şahitlik yapmak isteyen kişide olması gereken temel ve hukukî şartlardır. Bu şartlar dışında şahitlik için bir kişinin mahallesinde veya köyünde iyi veya kötü olarak tanınmasının da önemli bir rolü vardır⁸⁴. “İyi hal” den anlaşılan ise suç işlememiş veya isnat olunmamış, kendisinden zarar gelmeyen, camiye giden, namazını kılan, yalan söylemeyen bir kişinin anlaşılması gerekir. Dolayısıyla kişinin bu haline de yaşadığı mahalle ve köyündeki kişiler şahitlik edebileceklerdir. Bu şahitlik mahkemenin mahalleliye ve köylüye yüklediği ilk sorumluluk olarak değerlendirilebilirken; bir diğer sorumluluk ise kefilliktir⁸⁵.

2.2.2. Kefillik

En eski şahsî teminat akitlerinden biri olan kefillik (kefalet), “*bir hakkın güvenceye bağlanması amacıyla bir kimsenin asıl borçlunun alacaklı karşısındaki sorumluluğuna katılması veya bir kimsenin teslimini üstlenmesi*” anlamında kullanılan bir fıkıh terimidir⁸⁶. Meşru bir hakkın güvence altına alınmasının sağlanması anlamına gelmektedir. Pratik anlamda Osmanlı mahkemesinde, bir kişinin iyi veya kötü olarak bilinmesinde veya kendisinin yüklendiği sorumluluğu yerine getirip getirmeyeceğinin belirlenmesinde ve hatta suçlu olup olmadığının tespitinde son derece önemlidir. Kefillik, kadının şahitlik kadar başvurduğu ispat vasıtalarından biridir. Kadının davayı hükme bağlamasında şahitlik ne derece önemli ise tarafların kendilerine kefil bulmaları da o derece önemlidir. Konuya Trabzon mahkemesinden Çömlekçi mahallesinin mahallelerinde bulunan meyhaneciler hakkında yaptıkları şikâyet örnek olarak verilebilir. Mahalleli meyhanelere gelip gidenlerden o kadar şikâyetçilerdir ki mahallelerinde meydana gelebilecek herhangi bir suç için meyhanecilerden kendilerine kefil bulmalarını istemişlerdir. Meyhanecilere hiç kimse kefil olmayınca kadı tarafından mahalledeki meyhanelerin kapatılmasına karar verilmiştir. Buradan anlaşıldığına göre meyhaneciler mahalleli tarafından kötü tanındıkları ve mahallede bir suçu engelleyecek veya bir suç meydana geldiğinde zararı üstlenecek bir görüntü sunamadıkları için kendilerine kefil bulamamışlardır ve kefil bulamadıkları için de meyhaneleri kapatılmıştır. Buradan hareketle, Trabzon mahkemesinde kefilliğin iki türü olan şahsa ve mala olmak üzere kefilliğin örneklerinin mevcut olduğu tespiti yapılabilir. Anlatılan örnekte meyhanecilerin kayıtlarda geçen ifade ile “*nefsine*” şahsına kefil istenmiştir.

Kefil istenen kişinin alacaklı ile karşılıklı mahkemede hazır bulundurulması anlamına geliyordu. Meyhanecilere kefil olunması, kendilerinden kaynaklanan bir suç durumunda mahalleliye teslim edilmeleri veya mahkemede hazır olmaları demektir.

⁸³ Ertuğrul Düздаğ, *Şeyhülislâm Ebusuud Efendi Fetvaları Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı*, Kapı Yayınları, İstanbul 2012, s. 172-173.

⁸⁴ Leice Peirce, *Ahlak Oyunları 1540-1541 Osmanlı'da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet*, Çev. Ülkün Tansel, Tarih Vakfı, İstanbul 2005, s. 176, 150.

⁸⁵ Sibel Kavaklı Kundakçı, “Mahalle Baskısı Bağlamında Osmanlı Taşrasında Cinsel Suçlar”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı 54, 2017, s. 153-170.

⁸⁶ Yunus Apaydın, “Kefalet”, *DİA*, C: XXV, 2001, s. 170.

Bir suçun işlenip işlenmediği, suç isnat edilen kişinin nefesine yapılan kefillik ile belirlenebilmektedir. Böyle bir durumda, kefil olma mahkemede kadının karar verme sürecini etkilemektedir. Konuya Trabzon mahkemesinden bir örnek vermek gerekirse, çalınan kilise şamdanı için töhmet altında olan Suhte Abdi'ye İskender Paşa Cami Müezzini İbrahim, Zaim-i şehir Vanlı Derviş ve Müderris Mevlana Hasan Efendi kefil olmuşlardır⁸⁷. Toplumda önemli bir statüye sahip olan kişilerin kendisine kefil oldukları Abdi'nin çalınan kilise şamdanı davasından beraat ettiği söylenebilir. Konuyla ilgili Trabzon mahkemesinden başka bir örnek, kaybolan oğlunu öldürdüğünü düşündüğü Mahmud'un nefesine kefil isteyen gayrimüslim bir kadın Eleni hakkındadır. Eleni mahkemede Mahmud'a kefil istemiştir. Mahmud'un nefesine Musa kefil olmuştur. Böylece Mahmud, Eleni'nin oğlunu âkibeti ortaya çıkıncaya kadar zan altındadır. Hâlihazırda oğlundan gelen mektup ile oğlunun yaşadığını öğrenen Eleni, Musa'yı kefaletten ihraç etmiştir⁸⁸.

Yukarıdaki örneklerden farklı olarak bir borcun ödenmesine dair kefil istemek de, başka bir kefillik teminatı olarak görülmektedir. Bu teminatlar daha çok borç alıp verme işi ile ilgilidir. Örneğin Trabzon sicilindeki bir kayda göre, Osman Çelebi, Hacı Mustafa'ya 3600 akçe borç vermiştir. Hacı Mustafa'dan borcunun 1000 akçesini alan Osman Çelebi, borcun geriye kalan miktarının ödeneceğine dair kefil talep etmiştir. Hacı Mustafa'nın geriye kalan 2600 akçe borcunu beş ay içinde ödeyeceğine dair Nurullah Çelebi kefil olmuştur⁸⁹. Borç konusundan farklı olarak bir ev ve bağ satışında da kefaletin nasıl kullanıldığı Yori isimli bir gayrimüslimin Trabzon mahkemesine başvurması ile ortaya konulabilir. Ali Reis, hapiste olan Davud'un Debbâğhane Mahallesi'ndeki evini ve bağını, Yori'ye 2.000 akçeye satmıştır. Ancak Yori, Davud'un hapiste değil Kefe'de olduğunu öğrenince telaşlanarak satışın feshinden ve parasının Ali Reis'te kalacağından korkmuştur. Bu korkuyla mahkemeye gelen Yori, kefil talep etmiştir. Mahkemede hazır bulunan Süleyman ve Hallaçoğlu Hamza, Davud Kefe'den gelip evi ve bağı Yori'den alırsa ve Ali Reis mahkemeye gelmezse 2000 akçeye kefil olduklarını söylemişlerdir⁹⁰. Böylece Yori, ev için ödediği 2000 akçe için bir güvence sağlamış olmaktadır. Neticede parasını Ali Reis'ten alamazsa kefillerden talep etme hakkına sahiptir. Buradan hareketle kefaletin bir yaptırım gücü olduğunu göstermesi açısından Trabzon mahkemesinden gayrimüslim Yanigomiç'in yine bir gayrimüslim Sozoro hakkında açtığı dava örnek olarak sunulabilir. Yanigomiç, Kostandin'e 500 akçe borç vermiş ve borcunu alamayınca da onu dava etmiştir. Sozoro ise araya girerek: "bir yıl daha sabret, ben kendisine kefilim" deyince; Yanigomiç davadan feragat etmiştir. Ancak borcunu teslim etmeden Kostandin ölünce Yanigomiç, bu defa da 500 akçe parasını kefil olan Sozoro'dan talep etmek için mahkemeye gelmiştir. Sozoro ise mahkemede Kostandin'e kefil olduğunu inkâr etse de Yanolu ve Yani,

⁸⁷ TŞS, 1815, 5, 3.

⁸⁸ TŞS, 1815, 6, 3.

⁸⁹ TŞS, 1815, 1, 3.

⁹⁰ TŞS, 1815, 65, 1.

Yanigomiç'in davasına şahitlik etmişlerdir⁹¹. Böylece Yanigomiç, 500 akçeyi Sozoro'dan tahsil edebilmiştir.

Bu örnekler dışında, Trabzon mahkemesinden gözlemlendiğine göre bazen de mahkemece soruşturulmanın sürdürülmesi veya delillerin getirilmesi için de kadı tarafından kefil talep edilebiliyordu. Örneğin, Ömer Çelebi ile Erzurum'da öldürülen kardeşi Mehmed'in ölümüyle ilgili davası olan Veli'nin, Erzurum'a gidip olayı soruşturup, olayla ilgili bilgiler aldıktan sonra Trabzon'a dönüp Ömer Çelebi'yi dava ettiğinde Ömer Çelebi'nin mahkemede hazır bulunması için mahkemece nefsine kefil talep edilmiştir. Veli'nin Erzurum'dan dönüp Ömer Çelebi'yi dava ettiği duruşmada Ömer Çelebi'nin, hazır bulunacağına dair 40 gün süreyle nefsine Batumî Hayreddin Bey kefil olmuştur⁹². Konuyla ilgili başka bir örnek de bir gayrimüslim olan Kuyumcu Manol'un yine bir gayrimüslim olan Hristo ile davasında, Manol'un pazar günü şahidini getireceğini söylemesi üzerine mahkemece nefsine kefil istenmiş ve Aleksî kefil olmuştur⁹³.

Kefillikle ilgili özellikle üzerinde durulması gereken bir nokta da kendisine kefil bulamayanların toplumdan dışlanabilmesidir. Bu durum daha önce de ifade edildiği gibi iyi veya kötü halin tespitinde kefilliğin oynadığı rol ile ilgilidir. Bu konuda, mahallelerine sonradan gelen ve mahallede kiracı olan Abraham ve Hacer isimli Ermeni karı-kocadan sadece huzursuz oldukları için haklarında kefil isteyen Ayavasil Mahallesi'nin Trabzon mahkemesine başvurusu son derece önemlidir. Mahalleye sonradan dâhil olmak zaten mahallelice kabul görmeyi zorlaştırdığı gibi bir de haklarındaki bilinmezlik ya da mahalleliye açık olmamak mahalleli arasında huzursuzluğa davetiye çıkarıyor gibidir. Böyle bir durumda mahalleli, kendisini güvence altına almak, karı-kocadan gelecek zararı engellemek adına mahkemeden karı-koca hakkında kefil talebinde bulunmuşlardır. Mahkemede, mahalleli kefil bulamadıkları takdirde Ermeni karı-kocanın mahalleden ihracını istemişlerdir. Mahkemece kendilerine kefil bulamayan bu karı-kocanın mahalleden ihracına karar verilmiştir⁹⁴. Görüldüğü gibi, kefilliğin toplumsal bir işlevi de bulunmaktadır.

2.2.3. İkrar ve İtiraf

İspat vasıtaları arasında yer alan bir başka konu da ikrardır. Hukuk terimi olarak ikrar, kişinin kendisi aleyhine başkasına ait bir hakkı haber vermesi yani itiraf etmesi demektir. İslam hukukunda ikrarın hukukî bir delil olarak meşruiyeti Kitap, Sünnet, icmâ ve kıyasa dayanmaktadır. Bu noktada hukukçuların çoğu, şüphe ve töhmeti giderici olması sebebiyle ikrarın şahadetten daha kuvvetli bir delil olduğunu belirtmişlerdir. Bundan dolayı davalı, dava konusu olan hakkı itiraf ederse onun üzerine şahit dinlenilmeye gerek duyulmaz. Ayrıca, ikrar, kendi başına bir hüküm ifade eder ve kadının davayı sonlandırması için bir delil niteliği taşır⁹⁵.

⁹¹ TŞS, 1815, 64, 1.

⁹² TŞS, 1815, 32, 4.

⁹³ TŞS, 1815, 54, 2.

⁹⁴ TŞS, 1815, 12, 2.

⁹⁵ Ferhat Koca, "İkrar", *DİA*, C: XXII, 2000, s. 38.

Duruşma sırasında bir tarafın ileri sürdüğü iddianın kadı önünde karşı tarafça ikrar edilmesi, artık o iddia taraflar arasında çekişmeli olmaktan çıkmış demektir ve bunun sonucu olarak kişinin ikrarı ispatı gerektirmez. Osmanlı mahkemesinde davaların büyük bir bölümü ikrarla hükme bağlandığı için dolayısıyla Trabzon sicilinde de çok sayıda genel ve özel ikrar örneği vardır. Trabzon mahkemesinden ikrara bir örnek vermek gerekirse, Salzane isimli gayrimüslim kadının vefat eden dedesi Pirişkeva ile ortak tasarruf ettikleri mülklerinden oluşan mirasının taksim edilmediğini ve oğlu Girgor'un mülklere tasarrufuna engel olduğunu ve tek başına tasarruf etmek istediğini söyleyerek akrabası Girgor hakkında davacı olmuştur. Girgor ise tek başına tasarruf etmek istediği mülklerin babası Brişko'dan kaldığını ve mirasın henüz taksim edilmediğini itiraf etmiştir. Bunun üzerine kadı, duruşmayı Salzane'nin lehine sonlandırmıştır⁹⁶. Görüldüğü gibi Girgor, Salzane'nin kendisi hakkındaki iddiasını itiraf ettiği için tekrar şahit dinlenmeye ihtiyaç hissedilmeden kadı, Salzane'nin lehine karar vermiştir.

Mahkemede kadı huzurunda taraflar veya vekilleri tarafından yapılan ikrar, deftere geçirildikten ve altında şuhûdü'l-hâlin adı yazıldıktan sonra, ikrar konusu artık dava konusu olmaktan çıkmıştır. Bu durumda, o konu ikrar edildiği gibi kabul edilir ve ispat edilme durumundan çıkarılır. Trabzon mahkemesinde tutulan kayıtlarda da görüldüğü gibi insanların yaptıkları veya söylediklerinin hukuken bir geçerliliğinin olması ancak onların mahkemeye gelerek yaptıkları veya söyledikleri ile ilgili ikrarda bulunmaları ile mümkün olmaktadır. Bu tür ikrarlar yukarıda da örnek verildiği gibi duruşmada davalının hakkındaki suç töhmetini itirafı şeklinde oluşan ikrarlardan farklıdır. Trabzon mahkemesinden konuyla ilgili bir örnekte, Hacı Muslihiddin kendi isteği ile mahkemeye gelerek Osman Çelebi'ye 3.600 akçe borcu olduğunu ikrar etmiştir⁹⁷. Böylece Hacı Muslihiddin, Osman Çelebi'den aldığı borcun miktarını tartışma veya dava konusu olmaktan çıkarmış ve bu borç alma işlemine bir resmiyet kazandırmıştır. Yine Debbâğ İskender, eşi Rabia'nın bir çift altın bileziği ve yüzüğünü rehin vererek Musa Kethüda'dan borç aldığını ikrar etmiştir⁹⁸. Debbâğ İskender gelecekte bir gün borcunu ödediğinde rehin olarak verdiği eşinin eşyalarını almak istediğinde Musa Kethüda'nın bu eşyaları inkâr etme durumunu bertaraf etmiş olmaktadır. Başka bir örnekte, gayrimüslim Bakkal Yori, yine bir gayrimüslim olan Eksenid'den dükkânına sermaye olması için aldığı 1.000 akçenin 300 akçesini ödediğini mahkemeye gelerek ikrar etmiştir⁹⁹. Bu örneklerin aksine Hüseyin, gayrimüslim Sozoro'u zorla mahkemeye getirterek Hüseyin'e 800 akçe borcu olduğunu kadı huzurunda ikrar ettirmiştir¹⁰⁰. Hüseyin, Sozoro'un 800 akçe borcunu inkâr etmesi yolunu kapatmıştır.

Trabzon mahkemesine yansıyan ikrarlar içerisinde en yoğun işlenen konu borç olmuştur. Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi borçla ilgili ikrar örneklerle-

⁹⁶ TŞS, 1815, 29, 3.

⁹⁷ TŞS, 1815, 10, 3.

⁹⁸ TŞS, 1815, 69, 2.

⁹⁹ TŞS, 1815, 59, 1.

¹⁰⁰ TŞS, 1815, 10, 2.

rinin sayısı oldukça fazladır. Yine alış-veriş konusu içeren ikrarlar da vardır. Örneğin, gayrimüslim Vasil mahkemeye gelerek, başka bir gayrimüslim Dimitri'ye saburu 38 akçeden üç sabur sıra sattığını ikrar etmiştir¹⁰¹.

Miras konusu, insanların ikrarda bulunmak için mahkemeye gelme nedenlerinin ikincisidir. Trabzon mahkemesinde, Şahpaşa, kızı Aynışah'ın mirasından kendisine düşen 800 akçeyi eşi Halil'den aldığını ikrar etmek için mahkemeye gelmiştir¹⁰². Yine Sinan vefat eden kardeşi İskender'in mirasından kendisine düşen haktan feragat ettiğini ikrar etmek için kadı huzuruna gelmiştir¹⁰³. Bu iki örnekte, Şahpaşa ve Sinan mahkemeye gelerek akrabalarından kalan mirası yaptıkları ikrarlar neticesinde ilerleyen zamanlarda tartışma veya dava konusu olmaktan çıkarmışlardır.

Mülk satışları ve anlaşmazlıkları da ikrarın baş konuları arasındadır. Konuya Trabzon mahkemesinden gayrimüslim Sozoro ile Ayşe arasındaki mülk davası örnek olarak sunulabilir. Sozoro mahkemede Ayşe'nin hâlihazırda oturduğu ev konusunda aralarında husumetin olduğunu söylemiştir. Ayşe mahkemeye Sozoro'un evi, eşi Hüseyin'e 350 akçeye sattığını beyan eden bir hüccet sunmuştur. Sozoro, bunun üzerine satışı ikrar etmiştir¹⁰⁴. Başka bir örnekte Mehmed, evini Yori isimli gayrimüslime 5.000 akçeye sattığını ikrar etmek için mahkemeye gelmiştir¹⁰⁵.

Sipahinin tımarından aldığı mahsul ücreti de ikrarların en önemli konuları arasındadır. Bu konuya örnek vermek gerekirse Sipahi Ahmed, Trabzon mahkemesinde Sipahi Hasan'ın tımar hissesinden yanlışlıkla bir buçuk yıllık mahsulünden 520 akçe aldığını ikrar etmiştir¹⁰⁶.

Nikâh ve boşanma da Trabzon mahkemesinde ikrara yansıyan konular arasındadır. Sicilde, nikâh ve boşanma dışında nişanlanma, nişandan ve nikâhtan vazgeçme ile ilgili örnekler vardır. Buna göre, Rabia mahkemeye gelerek mihr ve nafaka hakkından feragat ederek eşi Debbağ İskender'den boşandığı ikrarında bulunmuştur¹⁰⁷. Yine Mustafa, Ayşe'yi 10.000 akçe mihr ile nikâhladığını ikrar etmiştir¹⁰⁸. Kostandil isimli gayrimüslim yine bir gayrimüslim olan Yori hakkında mahkemeye gelerek kızını oğluyla evlendirmek için Yori'ye bir altın yüzük verdiğini ancak kızını evlendirmekten vazgeçtiğini söyleyerek Yori'den yüzüğü talep etmiştir. Yori de yüzüğün kendisinde olduğunu ikrar etmiştir¹⁰⁹. Böylece Kostandil, mahkemeye gelerek hem nişandan feragat ettiğini beyan etmiş hem de nişan sırasında takılan yüzüğü istemiştir.

Trabzon sicilinde suçlarla ilgili ikrarlar da vardır. Örneğin, Pervane, Arab ve Liyos, birlikte bir akşam oturup içki içerlerken sarhoş halde Hacı Ali'nin evine girip

¹⁰¹ TŞS, 1815, 66, 4.

¹⁰² TŞS, 1815, 70, 1.

¹⁰³ TŞS, 1815, 75, 1.

¹⁰⁴ TŞS, 1815, 25, 5.

¹⁰⁵ TŞS, 1815, 46, 2.

¹⁰⁶ TŞS, 1815, 32, 2.

¹⁰⁷ TŞS, 1815, 75, 2.

¹⁰⁸ TŞS, 1815, 84, 5.

¹⁰⁹ TŞS, 1815, 12, 2.

bazı eşyasını çaldıklarını mahkemeye gelerek ikrar etmişlerdir¹¹⁰. Başka bir örnek, Bac-ban olan gayrimüslim Pirişkeva ile ilgilidir. Kendisi Abacı Süleyman'ın gece dükkânından çalınan abaların kendi evinden çıktığını ikrar etmek için mahkemeye gelmiştir¹¹¹. Bu ikrarlar onların suçlu olduklarının büyük bir göstergesidir.

2.3. Vekillik

Davalar anlatılırken vekillik (vekâlet) meselesine de açıklık getirmek gerekmektedir. Mahkemede şahıslar adına davaya katılan kimselere vekil adı verilmiştir. Bazı sebeplerden dolayı mahkemeye gelmeyen veya gelemeyen kişiler başvurularını vekiller aracılığı ile yapabilirlerdi. Mahkemede vekil aracılığı ile temsil edilme konusunda herhangi bir sınırlama yoktur. Kişiler hukukla ilgili tüm konularda kendilerini vekâleten temsil ettirebilirlerdi¹¹². Trabzon sicilinden anlaşıldığına göre vekillik, genel anlamda tek bir konunun mahkemeye aktarılması için olabileceği gibi genel işler için de olabilirdi. Örneğin, Salzane isimli gayrimüslim kadın, Trabzon mahkemesinde eşi Krako'yu kendisiyle ilgili her husus için diyerek vekil tayin etmiştir¹¹³. Ayrıca hukuki manada bir vekilin müvekkili ya da müvekkilesi tarafından mahkemede atanması veya vekilliğinin tescil edilmesi gerekiyordu. Örneğin, Şahpaşa babası Kazzaz Yakup'un mirasına el koyan erkek kardeşlerini, vekili eşi Hacı Hüseyin'in vekâletiyle dava etmiştir. Kayıтта “*Şahpaşa binti Kazzaz Yakup kâbelinden sâbitü'l-vekâle müseccel-i vekil olan zevci Hacı Hüseyin bin Ali*” şeklinde geçmektedir¹¹⁴. Bu örnek, vekilliği daha önce tescil edilen ve tek bir konu veya dava için vekil kullanımını göstermektedir. Bir diğeri de yine bir dava veya birkaç dava için mahkemeden atanan vekillik ile ilgilidir. Trabzon mahkemesinden bu konuya, Eleni isimli gayrimüslim kadının bizzat mahkemeye başvurarak eşi Lefter'den kalan mirasını dava ve talep etmeye Kostandil'i vekil tayin etmesi örnek olarak gösterilebilir¹¹⁵.

Kişilerin başvurusu üzerine mahkeme tarafından atanan vekiller ile ilgili kayıtlar değerlendirildiğinde erkeklere göre çoğunlukla kadınların mahkemede kendilerini temsil etmeleri için vekile ihtiyaç duydukları görülmektedir. Kadınlar tarafından daha çok eş başta olmak üzere baba, kardeş ve kaynata vekil olarak tercih edilmiştir. Daha çok miras işleri, satış, boşanma davaları için vekil kullanılmıştır. Trabzon mahkemesinden vekillik ile ilgili örnekler vermek gerekirse örneğin, Cemile babasının mirasından kalan hissesini dava ve talep etmek için eşi Bali'yi mahkemede vekil atamıştır¹¹⁶. Manostiye isimli gayrimüslim kadın, eşinin mirasından hissesini dava ve talep etmek için yine bir gayrimüslim olan Lefter'i vekil kılmıştır¹¹⁷. Yine Şahpaşa kendisiyle ilgili olan hırsızlık davası için Nalband

¹¹⁰ TŞS, 1815, 49, 1.

¹¹¹ TŞS, 1815, 6, 5.

¹¹² Abacı, a.g.e., s. 122.

¹¹³ TŞS, 1815, 86, 2.

¹¹⁴ TŞS, 1815, 70, 4.

¹¹⁵ TŞS, 1815, 81, 5.

¹¹⁶ TŞS, 1815, 46, 4.

¹¹⁷ TŞS, 1815, 48, 5.

Hüseyin'i vekil tayin etmiştir¹¹⁸. Abide eşinden boşanmak için babası Rüstem'i vekil atamıştır¹¹⁹. Konuyla ilgili örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Sonuç

Mahkeme tutanakları olan şer'iyye sicilleri, Osmanlı hukuku ya da mahkeme gibi konuların aydınlatılmasında ilk başvurulacak belgeler arasındadır. Çalışmada, erken dönem Osmanlı mahkemesi işlenmek istendiği için Trabzon'un bir numaralı şer'iyye sicili çalışmanın ana kaynağı olarak kullanılmıştır. Makale iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde kadı ve mahkeme başlığı altında genel olarak Osmanlı kadısının görevleri, atanma usulü ve bağımsızlığı ile birlikte mahkemeye katılanlar açısından mahkemenin aleniliği, mahkeme görevlileri, mahkemenin yeri, çalışma düzeni ve mahkeme salonu kuralları ele alınmıştır. İkinci bölümde ise Trabzon mahkemesinde görülen davalar üzerinden davaların konusu, ispat vasıtaları ve vekillik anlatılmıştır.

Kadının en önemli görevi davalara bakmak iken yüklendiği görev ve sorumluluklarına binaen meşgul olduğu konuların çeşitliliği Trabzon mahkemesine yansıyan kayıtların konu bakımından sınıflandırılması ile tespit edilmiştir. Kadının bağımsızlığı konusunda, Osmanlı Devleti'nde kadının bağımsız ve sadece merkeze bağlı çalışması öngörülüyorken kadının yargı bölgesindeki bir takım yerel güçlerin bunu engellemeye yönelik faaliyetlerde bulunduğu örneklerle anlatılmıştır. Bununla birlikte bu başlık altında kadı emri olmadan kimsenin cezalandıramayacağı ve idam edilemeyeceği özellikle belirtilmiştir. Adaletli bir hukuk sistemine sahip olmanın en önemli şartlarından biri yargılamanın aleni yapılmasıdır ki mahkemenin aleniliği kısmında duruşmaların herkese açık olduğu ve dileyenin duruşmaları takip etme hakkı olduğu söylenmiştir.

Yine mahkemede bulunanlar, hem mahkemenin aleniliğini sağlarken hem de kadının sağlıklı karar vermesinde ve görevini ifa etmesinde kendisine yardımcı olmuşlardır. Mahkemeye katılanlar, belgelerde sık sık “*şuhûdü'l-hâl, ehl-i vukûf, ehl-i hibre, muslihûn*” şeklinde zikredilmişler ve sahip oldukları fonksiyonlara göre duruşmalarda kadının karar almasında aktif rol oynamışlardır. Özellikle kadının aldığı her kararın altında “*şuhûdü'l-hâl*” adı verilen şahitler listesinin olması onun her duruşmayı şahitler ile istişare yaparak gerçekleştirdiğini düşündürmüştür. Mahkemeye katılan bu kişiler dışında kadının aslî yardımcılarını olarak nâip, kâtip ve muhtesip hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. XIX. yüzyıla kadar mahkeme için kurulmuş bir resmî binadan bahsetmek mümkün olmadığına göre aynı durum Trabzon mahkemesi için de geçerlidir. Kayıtlardan mahkemenin nerede kurulduğu ile ilgili ipuçları kullanılarak bir takım çıkarımlarda bulunulmuş ve şehrin en büyük camilerinden birinin bir davada mahkeme yeri için tercih edildiği tespiti yapılmıştır. Mahkeme salonunda tarafların ve dinleyicilerin nasıl davranmaları gerektiği konusunda belli kural ve kaideler vardır ve bu kurallara uymayanlar cezalandırılıyordu. Mahkemenin çalışma takvimi değerlendirildiğinde kadının hangi

¹¹⁸ TŞS, 1815, 50, 3.

¹¹⁹ TŞS, 1815, 59, 3.

günü tatil günü olarak seçtiği tespit edilememiştir. Mahkeme haftanın her gününde ve günün her saatinde çalışabilirdi.

Mahkemenin en önemli işlevi, davalara bakmaktır. Trabzon mahkemesine yansıyan davalar konularına göre sınıflandırılmıştır. İlk üç sırada borç, mülk ve raiyyet davaları yer almaktadır. Davalarda kadının karar almasında ispat vasıtaları son derece önemlidir. Özellikle şahitliğin ispat vasıtası olarak çok sıklıkla kullanıldığı söylenebilir. Kefillik ve ikrar da önemli deliller arasındadır. Davalar için önemli olan bir diğer konuda vekilliktir. Dileyen her konuda mahkemede kendisini temsil etmesi için vekile müracaat edebilirdi. Erkeklerle göre daha çok kadınların vekilleri aracılığı ile mahkemeye katıldıkları ve vekil olarak da daha çok akrabalarını tercih ettikleri tespit edilmiştir.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

Amasya Şer'iyye Sicili, Defter No: 12.

Kastamonu Şer'iyye Sicili, Defter No: 5653.

Trabzon Şer'iyye Sicili, Defter No: 1815.

Kitap ve Makaleler

ABACI, Nurcan, *Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması (17. Yüzyıl)*. Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara 2001.

AÇIK, Turan, "Fetihten 19. Yüzyıla Kadar Trabzon Şehri'nin Mahalleleri", *History Studies*, 9 (5), 2017, ss. 25-56.

AKDAĞ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimai Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Şer'iyye Sicilleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1990.

ARIK, Feda Şamil, "Osmanlılarda Kadılık Müessesesi", *OTAM*, S. 8, 1997, ss. 1-71.

ATAR, Fahrettin, "Kadı", *DİA*, C. XXIV, 2001, ss. 66-69.

ATAR, Fahrettin, "Mahkeme", *DİA*, C. XXVII, 2003, ss. 338-341.

ATAR, Fahrettin, "Sulh", *DİA*, C. XXXVII, 2009, ss. 481-485.

APAYDIN, Yunus, "Kefalet", *DİA*, C. XXV, 2001, ss. 168-177.

AYDIN, Mehmet Akif, "Osmanlı Devleti'nde Mahkeme", *DİA*, C. XXVII, 2003, ss. 341-344.

AYDIN, Mehmet Akif, *Türk Hukuk Tarihi*, Beta, İstanbul 2017.

BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Hukûk-ı İslamiyye ve Istılah-ı Fıkhiyye Kamusu*, C: II, 1985.

BOSTAN, Hanefi, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, TTK, Ankara 2002.

DEMİR, Abdullah, *Medeni Yargılama Hukuku Osmanlı Mahkemesi*, Yitik Hazine Yayınları, İzmir 2010.

DÜZDAĞ, Ertuğrul, *Şeyhülislâm Ebusuud Efendi Fetvaları Kanuni Devrinde Osmanlı Hayatı*, Kapı Yayınları, İstanbul 2012.

EKİNCİ, Ekrem Buğra, “Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü”, *Belleten*, LXV/244, 2001, ss. 959-1005.

EKİNCİ, Ekrem Buğra, “Osmanlı Devleti’nde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3 (5), 2005, ss. 417-439.

FATHALİZADE, Ali, “Ortaçağda, Yakındoğu’da Demir Çelik Üretimi ve Kılıç Yapımı”, *Metalürji Mühendisleri Dergisi*, 158, 2010, ss. 34-43.

GEDİKLİ, Fethi, “Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şer’iyye Sicilleri”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3 (5), 2005, ss. 187-213.

İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.

İNALCIK, Halil, “Adalet, Şikâyet Hakkı: Arz-i Hal ve Arz-ı Mahzarlar”, *Osmanlılar Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

İNAN, Kenan, “I. Kadı Sicillerine Göre Trabzon Şehrinin Fiziki Yapısı (1643-1656)”, *Osmanlı Araştırmaları*, 18 (18), 1998, ss. 161-186.

İNAN, Kenan, “Trabzon’un Fethi”, *Öncesi ve Sonrasıyla Trabzon’un Fethi*, Yay. Haz. İsmail Hacıfettahoğlu, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara 2001, ss. 106-117.

İNAN, Kenan, *Mahmiye-i Trabzon Mahallâtından: Onyedinci Yüzyıl Ortalarında Trabzon’da Sosyal ve İktisadi Hayat*, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 2013.

JENNİNGS, Ronald, “Kadi, Court and Legal Procedure in 17th Century Ottoman Kayseri”, *Studia Islamica*, 48, 1978, ss. 133-172.

KAVAKLI KUNDAKÇI, Sibel, “Mahalle Baskısı Bağlamında Osmanlı Taşrasında Cinsel Suçlar”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S: 54, 2017, ss. 153-170.

KAZICI, Ziya, “Hisbe”, *DİA*, C: XVIII, 1998, ss. 143-145.

KOCA, Ferhat, “İkrar”, *DİA*, C: XXII, 2000, ss. 38-40.

LOWRY, Heath W., *Trabzon Şehrinin İslamlaşma ve Türkleşmesi 1461-1583*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005.

LOWRY, Heath W.; EMECEN, Feridun, “Trabzon”, *DİA*, C: XXXXI, İstanbul 2012, ss. 296-301.

ORTAYLI, İlber, *Osmanlı Kadısı Tarihi Temeli ve Yargı Görevi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, C: 30, 1975, ss. 117-128.

ORTAYLI, İlber, “Osmanlı Devleti’nde Kadı”, *DİA*, C: XXIV, 2001, ss. 69-73.

ORTAYLI, İlber, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı*, Kronik, İstanbul 2017.

PEİRCE, Leice, *Ahlak Oyunları 1540-1541 Osmanlı’da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet*, Çev. Ülkün Tansel, Tarih Vakfı, İstanbul 2005.

TAŞ, Hülya, “Osmanlı Kadı Mahkemesindeki “Şuhûdü’l-hâl” Nasıl Değerlendirilebilir?”, *Bilig*, S: 44, 2008, s. 25-44.

TEKİNDAG, M. Şehabeddin, “Trabzon Rum İmparatorluğu’nun Fethi”, *Öncesi ve Sonrasıyla Trabzon’un Fethi*, yay. haz. İsmail Hacıfettahoğlu, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara 2001, ss. 54-58.

TURAN, Ali, *1815 Numaralı Trabzon Şer’iye Sicilinin Transkripsiyonu ve Hukuki Değerlendirmesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014.

TURAN, Ali, “1815 Numaralı Trabzon Şer’iye Siciline Göre Hukuki Hayatta Kadın (1554-1558)”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Özel Sayı*, C: 1, 2015, ss. 379-428

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.

